

Utviklingshemning og kriminalitet

*En studie av samarbeidet mellom
kriminalomsorgen og opplæringssektoren*

Marte Halvorsen Svae

Masteroppgave i spesialpedagogikk
Institutt for spesialpedagogikk
Det utdanningsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2017

Innsatte med utviklingshemning

*En studie av samarbeidet kriminalomsorgen har med
opplæringssektoren – med fokus på opplæring for
innsatte med utviklingshemning*

© Forfatter Marte Halvorsen Svae

År 2017

Tittel Utviklingshemning og kriminalitet- En studie av samarbeidet mellom
kriminalomsorgen og opplæringssektoren

Forfatter Marte Halvorsen Svae

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Dette forskningsprosjektet har hatt som formål å finne ut hvordan ansatte i kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren om opplæringen til innsatte med utviklingshemning.

Bakgrunnen for dette forskningsprosjektet ligger i ett ønske om å belyse en gruppe mennesker som har blitt viet lite fokus i norsk forskning, og i master utdanning innenfor spesialpedagogikk med fordyping i utviklingshemning. Den gruppen mennesker det er snakk om er innsatte med utviklingshemning.

Prosjektet er en kvalitativ studie, hvor det er blitt benyttet intervju som metode for innhenting av data. Utvalget i prosjektet består av fire ansatte som jobber i ett fengsel, to av informantene er fengselsbetjenter og de andre to er ansatte i fengslets arbeidsdrift. En Hermeneutisk tilnærming er blitt benyttet i analysen av datamaterialet.

Tidligere forskning og teori som er blitt benyttet for å belyse temaene i prosjektet er både nasjonal og internasjonal. Forskingen og teorien blir videre brukt til å drøfte og diskutere funn i studien.

Sentrale funn i forskningsprosjektet er knyttet til informantenes utdanning og kunnskap om utviklingshemning, opplæring i programvirksomhet og arbeidsdrift, og samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren.

Funn i forskningsprosjektet viser til at de ansatte i fengslet hvor studien har blitt gjennomført opplever at samarbeidet med opplæringssektoren er god når det gjelder opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Det viser seg at kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren når det gjelder kartlegging av den innsattes behov for opplæring i grunnleggende ferdigheter, som deretter settes i sammenheng med arbeidsoppgaver i arbeidsdrift. Alle informantene fortalte også om en helhetstenkning og ett felles fokus på å se hele mennesket, ikke tenke at mennesker med utviklingshemning er sin diagnose. Denne helhetstenkningen førte i følge informantene til ett samarbeid med opplæringssektoren som hadde samme grunntanke om hvordan de kan skape gode soningsforhold for innsatte og særlig for innsatte med utviklingshemning. Funn i forskningsprosjektet viser også til visse likhetstrekk med tidligere forskning, både norsk og internasjonal.

Forord

Da var tiden kommet, tiden for å levere inn min siste oppgave etter 5 år som student ved universitetet i Oslo. Disse årene med studier har gitt meg mye glede og noen frustrasjoner men det viktigst av alt, jeg har lært mye.

Nå når tiden er kommet for å levere inn masteroppgaven så må jeg først takke min veileder Ulf Tore Gonnæs. Takk for at du har vist interesse for oppgaven min, og takk for god veiledning og rettleiding. Takk for at du har trodd på meg.

Takk til mine studiekolleger for fine og lærerike år på Helga Eng. En spesiell takk til Hilde for 5 fine år på UIO, med pendling til Oslo fra Vestfold flere ganger i uka.

Informantene i studien fortjener også en takk, takk for at dere stilte opp til intervju og var villig til å dele deres erfaringer, synspunkt og kunnskap med meg.

Takk til gode venner som alltid har troen på meg. Tusen takk til Karoline, for at du finns i mitt liv og lyser opp tunge studie dager.

Mamma, pappa, Sindre, Moffa og resten av familien takk for støtte og oppmuntringer gjennom hele studieløpet.

Kjøre Jørgen. Takk for at du har vært er så forståelsesfull og hensynsfull når jeg har jobbet med denne oppgaven. Takk for at du har vist så stor interesse for oppgaven, og for at du har holdt ut med meg det siste halve året!

Til slutt. Studietiden er over, nå venter en ny tid. Jeg gleder meg!

Tønsberg 1. juni 2017

Marte Halvorsen Svae

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Bakgrunn for valg av tema1	1
1.2	Formål.....	1
1.3	Forskning	3
1.3.1	Utviklingshemning i kriminalomsorgen.....	3
1.3.2	På lik linje.....	6
1.3.3	No one Knows	6
1.4	Problemstilling.....	11
1.5	Avgrensninger og begrepsforklaringer	12
1.5.1	Utviklingshemning	12
1.5.2	Kriminalomsorgen, arbeidsdrift og programvirksomhet.....	14
1.5.3	Opplæringssektoren og opplæring	15
1.6	Oppbygningen av oppgaven	16
1.6.1	Innledning.....	16
1.6.2	Teori	16
1.6.3	Metode.....	16
1.6.4	Presentasjon av funn og drøfting.....	17
1.6.5	Avslutning	17
2	Teoretisk perspektiv	18
2.1	Det historiske perspektivet på utviklingshemning og kriminalitet	18
2.2	Utviklingshemmede i rettsvesenet.....	20
2.3	Innsatte med utviklingshemning.....	21
2.4	Opplæring for mennesker med utviklingshemning i og utenfor fengsel	22
2.4.1	Opplæring i fengsel	22
2.4.2	Opplæring for mennesker med utviklingshemning.....	25
2.5	Rundskriv om forvaltningssamarbeid.....	28
3	Metode.....	30
3.1	Intervju – en kvalitativ tilnærming	30
3.2	Rekruttering av informanter	30
3.3	Utvalget	31
3.4	Intervjuet.....	31

3.4.1	Prøveintervjuet	32
3.4.2	Intervjuguiden	32
3.5	Gjennomføringen av intervjuene	33
3.6	Hermeneutisk tilnærming- forforståelse og forståelse.....	33
3.7	Etiske hensyn og refleksjoner.....	35
3.8	Kvalitet	36
3.9	Transkribering og analyse	38
4	Presentasjon og drøfting av funn.....	40
4.1	Utdannelse og kunnskap om utviklingshemning.....	40
4.1.1	Bakgrunn og utdanning	40
4.1.2	Innsatte med utviklingshemning hvem er de?.....	43
4.1.3	Tilrettelegging for innsatte med utviklingshemning	45
4.2	Samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren	46
4.2.1	Tilrettelegging og tilpasning i programvirksomhet.....	46
4.2.2	Tilrettelegging og tilpasning i arbeidsdrift.....	47
4.2.3	Ansvarsgrupper og IP-planer	53
4.2.4	Fungerer samarbeidet med opplæringssektoren slik det praktiseres i dag?	54
5	Avslutning	57
5.1	Hovedfunn	57
5.2	Forslag til videre forskning.....	60
	Litteraturliste	61
	Vedlegg	66

1 Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Som masterstudent i spesialpedagogikk med fordypning i utviklingshemning hadde jeg ett ønske å skrive om ett tema som har aktualitet innen forskning, i media og i det spesialpedagogiske fagfeltet. Før jeg bestemte meg var jeg innom mange temaer som blant annet utviklingshemning og seksualitet, utviklingshemning og overgangen til voksenlivet. Jeg var veldig i tvil, men viste at jeg ønsket å skrive om et tema som jeg virkelig interesserer meg for, så leste jeg en artikkel på NRK sine nettsider med overskriften « 1000 fanger i norske fengsel er utviklingshemmet». Denne artikkelen baserte seg på Erik Sødneaa sin doktoravhandling fra 2009 « Intellectual disabilities in the criminal justice system». I Sødneaa sin avhandling kommer det frem at så mange som 1 av 10 innsatte i norske fengsel har en utviklingshemning, disse tallene medberegner de innsatte som ikke har fått diagnosen utviklingshemning, men som fyller kriteriene. Sødneaa trekker også frem i sin doktoravhandling at mennesker med utviklingshemning til tross for at de møter en rekke instanser på vei mot soningen ikke blir oppdaget, og at dette kan ha store konsekvenser for ikke bare straffeutmålingen, men også soningsforhold.

Utviklingshemning og kriminalitet er et tema som etter min mening er viet alt for liten plass i den utdannelsen jeg har mottatt ved universitetet i Oslo, på bachelor og master nivå. Det er også lite forskning på feltet i Norge.

1.2 Formål

I dette forskningsprosjektet vil fokuset være rettet mot de ansatte i fengsel, det vil si fengselsbetjenter og ansatte i fengselets arbeidsdrift. Forskningsprosjektet retter seg inn mot samarbeidet mellom kriminalomsorgen her under ansatte i fengsel, og opplæringssektoren når det gjelder innsatte med en utviklingshemning og deres opplæring når de soner.

Tanken bak denne masteroppgaven er å undersøke hvordan de ansatte i norske fengsel samarbeider med opplæringssektoren i forhold til innsatte med utviklingshemning. Det jeg

særlig er interessert i å undersøke er hvordan programvirksomhet og arbeidsdrift i fengsel tilpasses og tilrettelegges ut i fra den opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar.

Formålet med prosjektet er å rette ett faglig fokus på en gruppe innsatte i norske fengsel, som er sårbare og som kan trenge tettere oppfølging under den tiden de soner. Min mening er at dette er en gruppe mennesker som det spesialpedagogiske fagfeltet har viet alt for lite fokus.

1.3 Forskning

Det finnes ingen områder innenfor forskning på mennesker med utviklingshemning i strafferettssystemet hvor det ikke er behov for mer forskning. Dette sa Susan Hayes en av de mest fremstående forskerne på området, i 2005 (Øverland og Ravis, 2009). Det er i stor grad forekomsten av mennesker med utviklingshemning i fengsel som har blitt forsket på, det er ikke lett å finne forskning på opplæring og samarbeidet kriminalomsorgen har med opplæringssektoren. Det er derimot mulig å finne forskning som nevner, eller som har opplæring som en del av forskningen. I dette kapitlet skal jeg gjøre rede for tidligere forskning.

1.3.1 Utviklingshemning i kriminalomsorgen

Erik Sødneaa (2009) skrev sin doktoravhandling *Intellectual disabilities in the criminal justice system*. Avhandlingen retter fokus mot mennesker med utviklingshemning i det norske rettssystemet og forhold rundt deres soningsforhold. Sødneaa sin doktoravhandling baserer seg på fire separerte studier som retter fokus mot 1) identifisering av store lærevansker, 2) forekomst av store lærevansker i fengsel, 3) status og endring i status for særreaksjonsdømte personer med utviklingshemning og 4) oversikt over den nyeste forskningen på området.

Studie 1, *Validation of the Norwegian version of Hayes Ability screening index for mental retardation* (Sødneaa, Bjørgen og Nøttestad, 2007), undersøkte gyldigheten av en norsk versjon av denne screening testen. Hayes ability screening index for mental retardation, er utviklet for å kunne gjennomføre en kort og effektiv screening test for å avdekke utviklingshemning hos mennesker som kommer i kontakt med strafferettssystemet. Studien som er gjennomført med det formål om å finne en lettere metode for å kunne avdekke utviklingshemning hos mennesker som kommer i kontakt med det norske strafferettssystemet. I Norge i dag er Wechsler adult intelligence scale (WAIS). Studien brukte WAIS- III, som kriterier for gyldighet. Studien konkluderer med at Hayes ability screening index er ett nyttig og gyldig verktøy for å avdekke utviklingshemning for den norske populasjonen (Sødneaa, Bjørgen og Nøttestad, 2007). Utvalget som deltok i studien besto av 73 kandidater, hvor av 45 var menn og 28 var kvinner i alderen 17 til 60 år. Utvalget var mennesker var pasienter henvist til nevropsykologis undersøkelse (Sødneaa, Bjørgen og Nøttestad, 2007).

Hayes ability screening index for mental retardation (HASI) er utviklet av Susan Hayes, bakgrunnen for at dette verktøyet ble utviklet var stor forekomst av kriminelle med svekket intellektuelle evner. Verktøyets hensikt er å avdekke utviklingshemning blant mennesker som er i kontakt med strafferettssystemet, og er utviklet for å være tidsbesparende og brukervennlig. Hele screening tar ca. 10 til 15 min, og inneholder innsamling av bakgrunnsinformasjon om allerede kjente lærevansker, oppgaver og spørsmål knyttet til staving, alfabetet, verbal oppmerksomhet, delt oppmerksomhet, visiospatiell og konstruksjons kunnskap og kunnskap om viktige deler av hverdagslivet (Sødneaa, Bjørgen og Nøttestad, 2007).

Studie 2, *The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons* (Sødneaa, Rasmussen, Palmstierna og Nøttestad, 2008), sitt mål var å beregne utbredelsen av innsatte med utviklingshemning og identifisere karakteristika ved historie, medisin og kriminologi som kan ha en innvirkning på funnene. Utvalget i studien består av 143 tilfeldig utvalgte innsatte fra norske fengsel, og benyttet Hayes ability screening index (HASI) og WASI for å avdekke utviklingshemning blant de innsatte. Studiens funn viser til at utbredelsen av innsatte med utviklingshemning, som har en IQ på under 70 var 10.8 %. Det viste seg også at innsatte med utviklingshemning oftere brukte medisiner for psykiske plager, at denne gruppen innsatte hadde sonet flere ganger og oftere flere ganger enn andre innsatte, det var også funn som viste til at innsatte med utviklingshemning hadde mindre rusmisbruk, og mindre utdanning enn andre innsatte. Studien konkluderer med at utbredelsen av innsatte med utviklingshemning i norske fengsel er stor, og at identifisering, rehabilitering og støtte for innsatte med utviklingshemning ofte er fraværende i det norske strafferettssystemet (Sødneaa, Rasmussen, Palmstierna og Nøttestad, 2008).

Studie 4, *Forensic issues in intellectual disability. Current opinion in psychiatry* (Sødneaa, Rasmussen og Nøttestad, 2008), viser til noen av de mest signifikante funnene i rettsmedisinsk forskning i forhold til utviklingshemning fra 2006 til 2008. Studien viser til funn i tidligere forskning, det viser seg at studier av behandling, funksjoner i strafferettssystemet og studier i risiko vurderinger har ført til forbedring innenfor disse områdene. Disse funnene viser at forskning i strafferettssystemet har verdi, og at det er behov for videre forskning på mennesker med utviklingshemning i strafferettssystemet. Studien konkluderer med at det som følge av at det er mange mennesker med utviklingshemning som

møter strafferettsystemet, betyr at man må bedre måten man møter denne gruppen og ikke nødvendigvis tilbudene som gis utenfor strafferettsystemet.

I doktoravhandlingen kom det frem at lovbrøyttere med utviklingshemning i stor grad begår ny kriminalitet etter løslatelse fra fengsel, og at så mange som 1 av 10 innsatte i norske fengsel har en utviklingshemning. Sødneaa anslår at det sitter så mange som 10 000 med utviklingshemning i fengsel i Norge pr år på ulik straff. Disse tallene medberegner også alle de som ikke har fått diagnosen, men som fyller kriteriene. Det er snakk om lett grad av utviklingshemning. Det kommer også frem at mennesker med utviklingshemning til tross for at de møter en rekke instanser på vei mot soning, ikke blir oppdaget. Det kan ha store konsekvenser både for straffeutmåling og soningsforhold (Sødneaa, 2009).

Doktoravhandlingen til Sødneaa (2009) retter i hovedsak fokus mot innsatte som har en uoppdaget utviklingshemning.

Sødneaa (2009) sin doktoravhandling viser også til at innsatte med store lærevansker deltok i mindre grad enn andre innsatte i tilbud som programvirksomhet og utdanning. I doktoravhandlingen viser Sødneaa også til at innsatte med store lærevansker tilpasser seg rutiner på en lite hensiktsmessig måte, sånn at de ikke utnyttet sine rettigheter under sin soning. Det kommer også frem at det er større sannsynlighet for at innsatte med store lærevansker begår ny kriminalitet etter løslatelse. Sødneaa (2009) viser til internasjonale studier av forbryttere med utviklingshemning i kriminalomsorgen. Han forteller at slike internasjonale studier gjennom de to til tre siste tiår blant annet har vist til ett behov for flere tjenester til mennesker med utviklingshemning i kriminalomsorgen og at denne gruppen innsatte begår ny kriminalitet etter endt soning i større grad enn andre innsatte. Sødneaa (2009) sier også at disse internasjonale studiene viser til at gruppen innsatte med utviklingshemning har blitt lite fokus i kriminalomsorgen.

1.3.2 På lik linje

3.oktober 2016 kom utredningen NOU 2016:17 «På lik linje». En utredning som gir 8 løft for å realisere grunnleggende rettigheter for mennesker med utviklingshemning. Ett av disse løftene skal sikre «selvbestemmelse og rettsikkerhet». Her trekkes det frem utfordringer mennesker med utviklingshemning særlig kan ha i forhold til forståelse for lover, regler og forståelse av sin egen rettsikkerhet. Utvalget trekker frem at mennesker med utviklingshemning er overrepresentert i fengsel, men at de i liten grad får tilrettelagte aktiviteter under sin soning. Dette avviker fra det politiske målet om et likeverdig tilbud ved straffegjennomføring (NOU, 2016).

1.3.3 No one Knows

No one knows er ett britisk program, som ble ledet av Prison reform trust og ble støttet av The Diana, Princess of Wales Memorial Fund. Programmet baserer seg på mennesker med learning disabilities og innsatte med learning difficulties, som kommer i kontakt med kriminalomsorgen. Learning disabilities brukes om en person som har en signifikant og livslang tilstand, som påvirker dens evner slik at de vil måtte ha hjelp til å forstå, lære og være selvstendige, slik vi ser hos mennesker med utviklingshemning. Learning difficulties brukes når en person har vansker med å lære som følge av for eksempel psykososiale vansker. *No one knows* består av en rekke rapporter, hvor fokuset er litt forskjellig. En annen rapport omhandler en studie av innsatte i fengsel med utviklingshemning denne rapporten heter; Prisoners voice, experiences of the criminal justice system by prisoners with learning disabilities and difficulties , også denne skrevet av Talbot(2008). Jeg kommer til å legge fokus på rapporten som omhandler de ansatte i fengsel sitt syn på hvordan mennesker med utviklingshemning og mennesker med lærevansker blir fanget opp og ivaretatt i fengsel (Talbot, 2007). Grunnen til dette er at mitt forskningsprosjekt retter seg mot ansatte fengsel og deres opplevelser av hvordan kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren om opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Det er allikevel deler av rapporten hvor Talbot (2008) foretatt undersøkelser av innsatte med utviklingshemning sine opplevelser som er relevant for mitt forskningsprosjekt, jeg kommer derfor også til å redegjøre for deler av denne rapporten.

No one knows rapporten; Identifying and supporting prisoners with learning difficulties and learning disabilities: the views of prison staff, er skrevet av Jenny Talbot. Studien bak

rapporten baserer seg på funn i fengsler i England og Wales. Forskningen er foretatt fra september 2006 til november 2006 Informantene er 177 ansatte fra 74 fengsel, noe som utgjør over halvparten av alle fengslene i England og Wales. Det ble benyttet spørreskjemaer for å innhente data til studien, spørreskjemaene besto av både lukkede og åpne spørsmål (Talbot, 2007).

Studien viser flere interessante funn. Rapporten forteller at hovedfunnene er; Mange ansatte i fengslene er stolte over sine arbeidsplasser og hvordan de ivaretar mennesker med lærevansker og utviklingshemning. Men rapporten forteller om ett bekymringsfullt helhetsbilde. Studien viser til at innsatte med denne problematikken ikke rutinemessig blir identifisert før de kommer inn til soning, og dette fører til vansker under soningen. Det er heller ingen rutiner for hvordan man skal eventuelt utrede eller identifisere denne gruppen. Majoriteten av de ansatte som deltok i studien var ikke sikre på om det fengselet de arbeidet i hadde god nok kunnskap eller erfaring til å kunne håndtere denne gruppen innsatte (Talbot, 2007).

Funnene i denne studien er i rapporten del inn i tre hoved temaer; prison systems and procedures, support for prisoners with learning difficulties and learning disabilities, and staff training and awareness. Jeg vil nå kort redegjøre for disse tre temaene.

I fengslenes system og prosedyrer fant man funn som, det er liten sannsynlighet for at ansatte i fengslene får noen informasjon om at det kommer straffedømte med lærevansker eller utviklingshemning som skal sone i det fengslet de arbeider i. Andre funn som markerte seg var de dokumentene som fulgte den straffedømte, det viste seg at det var liten sannsynlighet for at problematikken var oppdaget hos den straffedømte før vedkommende kom inn til soning, og at det derfor ikke ville følge med noen dokumentasjon angående dette. Videre viste det seg også at det var få rutiner eller prosedyrer for hvordan man skulle identifisere innsatte med lærevansker eller utviklingshemning. Det var også uklart hvordan man skulle gå frem for å henvise den innsatte til passende støttetjenester. Det er derfor heller ikke så rart at det var funn som viste til at de ansatte ikke hadde nok kunnskap om hvilke støttetjenester deres fengsel hadde å tilby. Studien viste også at de ansatte ønsket seg flere strategiske og funksjonelle retningslinjer, for deres arbeid med denne gruppen innsatte. En ansatt i skoleavdelingen beskrev de eksisterende midlene for å tilrettelegge for innsatte med utviklingshemning eller lærevansker for veldig dårlige. Det er derfor viktig at de ulike

avdelingene i fengslene samarbeider seg i mellom slik at de midlene som er utnyttet på en hensiktsmessig måte (Talbot, 2007).

Studien viser at et flertall av de ansatte som deltok mente at det er mangler i bestemmelsene rundt støtten til innsatte med lærevansker eller utviklingshemning. Det kom også frem at mange ansatte mente at kvaliteten på støtten som var tilgjengelig for denne gruppen innsatte i deres fengsel var dårlig. Ett flertall av de ansatte var også usikre på hvorvidt kunnskapen og erfaringene deres fengsel hadde om denne gruppen var god nok for å ta vare på innsatte med denne problematikken. Videre kom det frem av studien at mange innsatte med lærevansker og utviklingshemning ikke fikk med seg informasjon fra fengselet. Det var ikke bare funn som kan identifiseres som negative, det var også signifikante funn som viste til lokale gode praksiser som ansatte var stolte over når det gjaldt arbeid med denne gruppen innsatte (Talbot, 2007).

I forhold til opplæring av ansatte når det gjaldt innsatte med lærevansker og/eller utviklingshemning viste studien at dette var det lite av. Informantene var klare på at de ønsket seg mer opplæring i både fengselsskolen, gjennom kriminalomsorgen i arbeidet som fengselsbetjenter, og i spesialist opplæring for ansatte i spesielle roller (Talbot, 2007).

Informantene ble spurt om å kommentere en del områder innenfor fengselets rutiner, og hvorvidt de var tilpasset innsatte med lærevansker og utviklingshemning. Jeg trekker frem de funn som angikk arbeidsdrift og utdanning da de områdene er særlig relevante for mitt forskningsprosjekt.

Når det gjaldt jobbmuligheter, altså arbeidsdrift i fengsel for innsatte med lærevansker og utviklingshemning så hadde studien mangelfull data på dette, men det kan være verdt å nevne noen av informantenes utsagn allikevel. En informant never arbeid som er rettet mot adlferdigheter, og en annen informant forteller om enkle jobber som postsortering. En tredje informant er opptatt av at gjennom positiv stimuli vil man kunne øke en persons Empowerment, og derfor er det viktig å tilpasse arbeidsoppgavene i forhold til den innsattes evner (Talbot, 2007).

Utdanning var det området som fikk mest positiv respons fra informantene når det gjaldt tilpasning for gruppen innsatte med lærevansker og utviklingshemning. Informantene viste til; aktiviteter med mindre akademiske tilnærminger, differensierte opplæringsmetoder,

støtteundervisning og spesialpedagogisk koordinator, tilpasset opplæring sydd sammen i en pakke for å passe den innsattes behov, læring gjennom musikk og kunst, opplæring på cella for de som ennå ikke hadde fått plass i ett utdanningsprogram, en til en undervisning, mentorer og tilgang til data undervisning (Talbot, 2007).

No one knows rapporten; Prisoners voice, experiences of the criminal justice system by prisoners with learning disabilities and difficulties, er skrevet av Jenny Talbot (2008). Studien bak rapporten er gjennomført i ti fengsel i England og Wales, og fire fengsel i Skottland, og baserer seg på 173 intervjuer av innsatte. 154 av intervjuene som ble gjennomført har informanter som ansatte i fengslene identifiserte som utviklingshemmede eller hadde lærevansker, de resterende ble ikke identifisert av ansatte i fengslene som utviklingshemmede eller hadde lærevansker. Rapporten referer noen ganger til gruppen av informanter som av de ansatte hadde blitt identifisert som enten utviklingshemmede eller hadde lærevansker som målgruppen (Talbot, 2008). Rapporten er delt inn i fire deler, jeg kommer til å gjøre rede for del tre og del fire.

Del tre av rapporten omhandler studiens funn, og tilhørende konklusjoner. Studien viser at halvparten av informantene deltok i undervisnings klasser, og det var størst sannsynlighet at innsatte med en utviklingshemning deltok i undervisningen. Studien viste også at innsatte med utviklingshemning i liten grad hadde arbeidssysselsetting i fengselet. Innsatte med utviklingshemning eller lærevansker var mye alene og hadde færre sysselsettinger enn andre innsatte. Studien konkluderer med at kriminalomsorgen ikke har den ekspertisen som trengs for og alene kunne jobbe med og støtte innsatte med utviklingshemning eller en lærevanske. Det er derfor viktig å samarbeide med andre aktører slik som, helse, sosialtjenester, lokale samarbeidspartnere og opplæringssektoren. Studien viste også at mange av de innsatte med utviklingshemning eller lærevansker sine behov for støtte og tilrettelegging ble møtt av andre innsatte som tok seg av dem. Det vises også til at en slik praksis ofte ikke er heldig for den innsatte med utviklingshemning, som kan bli utnyttet av andre innsatte, det er heller ikke heldig for innsatte å skulle måtte ta på seg denne rollen, når man selv soner. Andre funn i studien viser til innsatte med utviklingshemning eller en lærevanske ofte ble ekskludert fra programvirksomhet hvor den innsatte kan få mulighet til å adressere og jobbe med sin kriminelle bakgrunn, som følge av dette er det sannsynlig at denne gruppen innsatte soner lengre enn nødvendig (Talbot, 2008).

Del fire av rapporten omhandler anbefalinger for videre arbeid med innsatte med utviklingshemning eller lærevansker. Som resultat av studien anbefales det at alle ansatte i fengsel får bevissthets opplæring om utviklingshemning og lærevansker. Denne anbefalingen gjelder ikke bare fengselsbetjenter, men alle som kommer i kontakt med innsatte gjennom sitt arbeid i kriminalomsorgen. Videre anbefales det at innsatte med utviklingshemning eller lærevansker sin opplæring burde inneholde spesialundervisning, støtte og tiltak som blir gitt av utdannet personell. Det trekkes også frem at terminologien og begreper knyttet til innsatte med utviklingshemning eller lærevansker bør spesifiseres på en mer hensiktsmessig måte. Det gis eksempel på dette, ett av disse er misforståelsen som kan oppstå ved bruk av uttrykk som sårbare innsatte eller særlig sårbare grupper innsatte. Utrykk som dette blir av mange ansatte i fengsel brukt om innsatte eller grupper av innsatte som på grunn av sin kriminalitet trenger beskyttelse i fengsel, dette kan for eksempel være innsatte som har begått sedelighets forbrytelser. Det er derfor viktig at man har en felles terminologi for innsatte med utviklingshemning slik at de behovene for støtte og tilrettelegging under soning blir tilpasset deres behov (Talbot, 2008).

1.4 Problemstilling

Mye av forskningen på innsatte med utviklingshemning er klinisk, psykologisk og sosiologisk slik som Sødneaa (2009) eller Talbot (2007, 2008). Denne forskningen er ofte ikke direkte rettet mot opplæring og samarbeid kriminalomsorgen har med opplæringssektoren. Men i flere tilfeller nevnes opplæring og viktigheten av tilpasning for innsatte med utviklingshemning, selv om det ikke er hovedfokuset i forskningen. Blant annet Sødneaa trekker frem opplæring i fengsel av mennesker med utviklingshemning som en risikofaktor for deres soningsforhold (Sødneaa, 2009). Det er lite pedagogisk eller spesialpedagogisk forskning på dette temaet.

Jeg har presentert denne problemstillingen: *Hvordan samarbeider kriminalomsorgen med opplæringssektoren i norske fengsel om opplæringen for innsatte med utviklingshemning?*

Sentrale spørsmål for å besvare problemstillingen

- Hvilke rettigheter til opplæring har mennesker med utviklingshemning?
- Hvordan kartlegges behovene for opplæring av de innsatte med utviklingshemning av de ansatte i fengselet?
- Hvordan tilrettelegges arbeidsdrift og programvirksomhet i fengselet i forhold til den opplæringen innsatte med utviklingshemning mottar fra opplæringssektoren?
- Hvordan arbeider ansatte i kriminalomsorgen med å implementere opplæringen for innsatte med utviklingshemning til fengselets arbeidsdrift og programvirksomhet?
- Hvilken kunnskap har ansatte i norske fengsel om diagnosen utviklingshemning?

1.5 Avgrensninger og begrepsforklaringer

I dette forskningsprosjektet har jeg benyttet meg av begreper som jeg ønsker å gi en forklaring, slik at eventuelle lesere skal ha en klar forståelse av hva det er jeg mener når jeg benytter disse begrepene gjennom prosjektets tekst. Jeg har valgt å definere begrepene, Utviklingshemning, Kriminalomsorgen, Opplæringssektoren, opplæring, arbeidsdrift og programvirksomhet. Dette er begreper som gjennom hele prosjektet vil være fremtredende, og derfor ønsker jeg å definere hva jeg legger i disse begrepene i dette prosjektets kontekst.

1.5.1 Utviklingshemning

Hva er utviklingshemning og hvem er det jeg snakker om i dette prosjektet?

Når jeg begynte å arbeide med dette forskningsprosjektet og skulle begynne å lese teori og tidligere forskning på innenfor området utviklingshemning og kriminalitet fant jeg ut at det var mange forskjellige begreper som ble benyttet når man snakket om gruppen innsatte. Det vil si at man både nasjonalt og internasjonalt ikke benytter begrepet utviklingshemning som et entydig begrep. Ett eksempel på dette kan være vegring mot å stille diagnosen eller å omtale den, fordi det kan være belastende for det mennesket det gjelder, slik at man heller vurderer personen til for eksempel å ha store spesifikke lærevansker. Mye av litteraturen og forskningen på området definerer utviklingshemning på forskjellige måter. I mange tilfeller skilles det ikke på ulik grad av utviklingshemning og heller ikke mellom psykologiske, medisinske og juridiske begreper for utviklingshemning (Øverland og Ravis, 2009).

Begreper som benyttes i internasjonal forskning og litteratur er «mental retardation», «learning disability», «intellectual disability» og «developmental disability». I nasjonal forskning blir begrepene lærevansker eller store lærevansker benyttet. Jeg har valgt å bruke begrepet utviklingshemning, fordi det er dette begrepet som blir benyttet i min masterutdannings fordypning. Jeg har også valgt å benytte begrepet utviklingshemning, med en relasjonell tilnærming, fordi dette er en så stor gruppe mennesker, som ikke kan defineres ene og alene ut i fra en diagnose, men må sees på som enkelt individer med visse likhetstress.

Bruken av forskjellige uttrykk for å betegne mennesker med utviklingshemning kan fremstå som forvirrende, men kan begrunnes med at man har ett ønske om og ikke stigmatisere denne gruppen mennesker (Rapley, 2004).

Mennesker som får diagnosen lett grad av utviklingshemning antas å ha en IQ mellom 50-69 (Helsedirektoratet.no). I mitt forskningsprosjekt ønsker jeg å se på diagnosen lett grad av utviklingshemning med en relasjonell tilnærming. Hensikten med en relasjonell tilnærming er å få fokus vekk fra det å se på utviklingshemning som noe som kun ligger i personen, over til en forståelse hvor omgivelsene har stor betydning for en persons fungering (Gomnæs & Rognhaug, 2012). AAIDD sin definisjon på utviklingshemning har en relasjonell tilnærming og lyder slik;

Utviklingshemning er en funksjonshemning karakterisert av signifikante begrensninger både i intellektuell fungering og i evnen til tilpasning slik dette kommer til uttrykk i begrepsmessige, sosial og praktisk fungering. Funksjonshemningen oppstår før 18 års alderen (AAIDD 2010:5 Oversatt av Gomnæs & Rognhaug i Befring og Tangen (red), s.389, 2012)

IQ alene kan ikke si noe om en person sitt funksjonsnivå, en person med IQ på 55 kan for eksempel ha bedre funksjonsevne på noen områder enn det er person med en IQ på 65, dette begrunnes med at mennesker har ulike styrker og svakheter uavhengig av IQ. Gode relasjoner med familie, naboer, andre utviklingshemmede og ansatte tjenesteytere skaper trygghet og tillit. Disse faktorene er viktige grunnlag for selvstendighet, og for hvordan man fungerer i hverdagen. For å inkluderes i samfunnet trenger man sosiale nettverk og det viktig at man har flere nettverk, som familien, venner og nærmiljøet. Mennesker med utviklingshemning som har svake sosiale nettverk kan ha ett lavere funksjonsnivå enn det en med streke sosiale nettverk (Meyer, 2008).

Hensikten med AAIDD 2010 sin definisjon og måte å forstå utviklingshemning på er at man ønsker å få fokus vekk fra det å se på utviklingshemning som noe som kun ligger i personen, over til en forståelse hvor omgivelsene har stor betydning for en persons fungering (Gomnæs & Rognhaug, 2012). AAIDD (2010) bruker ikke klassifisering av utviklingshemmede i underkategorier fordi en økt vektlegging av et økologisk perspektiv og inkludering i dagens samfunn fører til et behov for en bredere tilnærming til klassifisering (Gomnæs & Rognhaug, 2012). AAIDD (2010) bruker derfor noe som kan kalles ett multidimensjonalt klassifiseringssystem, som legger vekt på både individuelle og kontekstuelle forhold, og som

inneholder dimensjonene, intellektuell fungering, tilpasning, helse, kontekst og deltakelse. De tre første dimensjonen kan knyttets til individet og de to siste kan knyttes til miljøet og omgivelsene til individet (Gomnæs & Rognhaug, 2012).

Denne forståelsen av utviklingshemning vil stå sentralt i mitt forskningsprosjekt. Men det er verdt å nevne en mer medisinsk tilnærming til utviklingshemning, ICD-10. ICD-10 sin medisinske innfallsvinkel til utviklingshemning er mer individ orientert enn AAIDD sin definisjon, som tidligere nevnt har en mer relasjonell tilnærming til utviklingshemning (Gomnæs & Rognhaug, 2012). ICD-10 brukes i Norge for å stille diagnosen utviklingshemning, og deles inn i gruppene, F70. Lett psykisk utviklingshemning (IQ ca.50-69), F71.moderat psykisk utviklingshemning (IQ ca.35-49), F72. Alvorlig psykisk utviklingshemning (IQ ca. 20-34) og F73. Dyp psykisk utviklingshemning (IQ under 20). F78. Annen psykisk utviklingshemning (IQ ca.70-85, og er en vanskelig merkbar utviklingshemning), og i tillegg F79. Uspesifisert psykisk utviklingshemning (Helsedirektoratet.no).

Det er også relevant for mitt forskningsprosjekt og kort nevne den juridiske tilnærmingen til utviklingshemning. Denne tilnærmingen er noe grovere inndelt, her snakker man ofte om lettere grad av psykisk utviklingshemning og høy grad av psykisk utviklingshemning. Lett grad av psykisk utviklingshemning ligger innenfor området med IQ på 56-75, og høy grad av psykisk utviklingshemning er betegnet som en IQ på 55 eller lavere (Fredriksen, 2016).

1.5.2 Kriminalomsorgen, arbeidsdrift og programvirksomhet

I dette forskningsprosjektet ligger hovedfokus på kriminalomsorgen, og i denne sammenheng legges det vekt på de ansatte i fengsel. Kriminalomsorgen som organ skal gjennomføre varetektsfengsling og straffereaksjoner i en sånn måte at det motvirker kriminelle straffbare handlinger, som er med på skape et trygt samfunn. I kriminalomsorgen skal det også legges til rette for at de kriminelle handlingsmønster skal kunne endres gjennom egen innsats fra lovbrøyteren (Kriminalomsorgen.no). Datamaterialet til dette prosjektet er hentet inn gjennom intervjuer med ansatte i fengsel i kriminalomsorgen region sør.

I kriminalomsorgen utgjør arbeidsdriften ca. 75 prosent av aktivitetstilbudet, og er derfor en stor del av hverdagen til innsatte i norske fengsel. Arbeidsdriften omfatter tilbudet om

sysselsetting for de innsatte, men også arbeid som er relatert til fengselets daglige drift slik som, renhold, vedlikehold, kjøkkentjeneste, arbeid i tøylager og vaskeri og i noen tilfeller arbeid utenfor fengsel i det som kalles frigang. Målet med arbeidsdriften er ikke bare å sysselsette den innsatte, men også ment som en form for opplæring. Å tilegne seg ferdigheter og tilknytninger til arbeidslivet ses også på som en faktor for å kunne tilbakeføres til samfunnet etter endt soning med en større sannsynlighet for ett liv uten en kriminalitet (Kriminalomsorgen.no).

Programvirksomhet er ett frivillig tilbud for innsatte, så fremt det ikke inngår som del av straffen til den enkelte. Programvirksomhet kan blant annet være samtalegrupper, undervisning eller ferdighetstrening og retter seg for eksempel mot vold, rus eller trening på enkelte ferdigheter. Hvilke program som finnes kan variere fra fengsel til fengsel. Formålet med programvirksomhet er å skape endring og motivasjon hos innsatte til å mestre det å leve ett liv uten kriminalitet (Kriminalomsorgen.no).

1.5.3 Opplæringssektoren og opplæring

Opplæringssektoren er ett stort og vidt begrep som favner mye, i denne sammenhengen er fokuset på den delen av opplæringssektoren som omhandler opplæring i fengsel.

Fylkesmannen i Hordaland er ansvarlig for opplæringen i kriminalomsorgen i hele Norge, det vil si at fylkesmannen i Hordaland fordeler midler til fylkeskommunene. Det er fylkeskommunene som står for selve opplæringen. Opplæring i kriminalomsorgen blir sett på som ett viktig ledd for god tilbakeføring til samfunnet etter endt straff. Selve opplæringen skjer gjennom klasseroms undervisning, en til en undervisning eller opplæring i arbeidsdrift, og i noen fengsel kan dette føre videre til ett eventuelt fagbrev. Alle innsatte i norske fengsel har krav på opplæring på lik linje som resten av befolkningen (Kriminalomsorgen.no).

1.6 Oppbygningen av oppgaven

1.6.1 Innledning

Innledningen består av flere deler, som gir en introduksjon til forskningsprosjektet. Jeg har forsøkt å formidle dette gjennom å redegjøre for prosjektets formål med utdypning av bakgrunn for valg av tema, videre har jeg i innledningen valgt å ha med tidligere forskning som ett bakteppe for min problemstilling. Av tidligere forskning vil jeg legge stor vekt på Sødneaa (2009) sin forskning og Talbot(2007,2008) sin forskning. I innledningen presenterer jeg derfor problemstillingen etter redegjørelse for tidligere forskning. Jeg har også valgt å ha med avgrensninger og begreps forklaringer i innledningen for å tydeliggjøre hva jeg legger i begrepene og tematikken som vil gjøre seg gjellende gjennom hele prosjektet.

1.6.2 Teori

I kapitlet teoretiske perspektiv har jeg valgt å først gjøre rede for det historiske perspektivet på utviklingshemning og kriminalitet, hvor jeg tar for meg utviklingen for mennesker med utviklingshemning fra 1800-tallet til i dag. For å kunne forstå hvordan mennesker med utviklingshemning blir møtt, sett og hørt i samfunnet, er det viktig å ha en historisk forståelse av denne utviklingen. Videre redegjør jeg for utviklingshemmede i rettsvesenet, her blir rettigheter som er hjemlet i lov fremtredende og juridiske aspekter som gjør seg gjellende for mennesker med utviklingshemning. Påfølgende blir innsatte med utviklingshemning redegjort for, hvor jeg belyser hvem disse innsatte i denne gruppen er, og hvordan fengsels hverdagens deres ofte ser ut. Opplæring for innsatte med utviklingshemning og samarbeidet kriminalomsorgen har med opplæringssektoren er hoved momentet i dette forskningsprosjektet, og derfor redegjør jeg for opplæring i fengsel, opplæring i fengsel for innsatte med utviklingshemning og hva som betegnes som god opplæring for mennesker med utviklingshemning generelt.

1.6.3 Metode

I metode kapitlet redegjør jeg for mitt valg av metode, som er kvalitativ forskning med intervju som metode for innhenting datainnsamling, kriterier for utvalg av informanter, intervju guide og prøveintervju og den praktiske gjennomføringen datainnsamlingen. Min

posisjon som forsker og etiske betraktninger vil også bli vurdert i dette kapitlet. Min posisjon som forsker vil knyttes opp mot en hermeneutisk tilnærming. Til slutt vil jeg også drøfte forskningsprosjektets kvalitet.

1.6.4 Presentasjon av funn og drøfting

Kapitlet presentasjon av funn og drøfting, vil ha en form hvor jeg presenterer faktiske funn, og drøfter dette opp mot teori og tidligere forskning. I dette kapitlet vil jeg også trekke frem sitater fra intervjuene for å belyse og på best måte kunne besvare min problemstilling.

1.6.5 Avslutning

I dette kapitlet skal jeg redegjør for forskningsprosjektets hovedfunn med fokus på hvordan kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren om opplæringen til innsatte med utviklingshemning, og hvordan denne opplæringen blir sett i lys av programvirksomhet og arbeidsdrift. Avslutningsvis kommer jeg til å komme med forslag til videre forskning på temaet, utviklingshemning og kriminalitet, og deres opplæring i fengsel.

2 Teoretisk perspektiv

2.1 Det historiske perspektivet på utviklingshemning og kriminalitet

Hvordan mennesker med utviklingshemning har blitt fremstilt, møtt og forstått som individer og gruppe har variert opp gjennom historien og mellom ulike kulturer. En optimistisk periode for denne gruppen sees først i vest- Europa på 1800-tallet. Da var tanken at man gjennom systematisk sansestimulering og opplæring kunne kurere mennesker med utviklingshemning slik at de kunne føres tilbake i samfunnet som et produktivt menneske. Mot slutten av 1800-tallet hadde den rasehygieniske tankegangen sitt inntog og dette resulterte i at mennesker med utviklingshemning ble sett på som en trussel mot samfunnet som følge samfunnets syn på denne gruppen som biologiske mindreverdige. Samfunnsproblemer som sykdommer, prostitusjon og kriminalitet ble knyttet til utviklingshemmede (Gomnæs og Rognhaug, 2012). Ved begynnelsen av det 20.århundre ble mennesker med utviklingshemning og deres intellektuelle handikap sett på som en hovedfaktor for kriminalitet. Datidens forståelse av sammenhengen mellom utviklingshemning og kriminalitet må sees i forhold til de vitenskapelige og den alminnelige tankegangen som da ble sterkt preget av sosialdarwinisme og eugenikk. Sammenheng mellom nedsatt intelligens og kriminalitet preget de første vitenskapelige publikasjonene om intelligens. Det var i denne perioden at man utformet begrepet intelligens og begynte med de første intelligenstestene. Utviklingshemning fikk mye av skylden for moralsk degenerering slik som barnemishandling, seksuelle avvik, alkoholmisbruk og kriminalitet. Konsekvensene for denne forståelsen og holdningen til mennesker med utviklingshemning var at de ble utsatt for isolasjon på institusjoner, kjønnssegregering og tvangs sterilisering (Gomnæs og Rognhaug, 2012; Øverland og Revis, 2009).

Den omfattende institusjonsutbyggingen kom som følge av den pessimistiske forståelsen av utviklingshemmede og gjennom synet på sammenhengen mellom utviklingshemning og kriminalitet på 1800-tallet. Denne utbyggingen av institusjoner gjaldt ikke bare utviklingshemmede med også andre grupper som ble betegnet som avvikende, slik som synshemmede, døve og personer med psykiske lidelser. For å kunne administrere og bedre behandle disse gruppene forsøkte man i medisinen å klassifisere disse såkalte avvikene. Disse

klassifiseringene besto av Maniaci, Melancholici, Dements og Idiotæ og er enkelt forklart som personer med psykoser, depresjoner, demens og utviklingshemning. Dette var en sortering av mennesker som førte til at mange så sent som midten av 1940-tallet med utviklingshemning var feil plassert i psykiatriske sykehus i stede for i åndssvake-omsorgen som det het på den tiden. Det var først på 1950-tallet at institusjoner særlig tiltenkt utviklingshemmede ble utbygd i større omfang i Norge (Øverland og Revis, 2009).

For barn og unge var det Barneredningen, som var en felles betegnelse for institusjoner for «de forsømte og vanartede barna» på 1800-tallet og utover på 1900-tallet. Dette var som regel barn som var utagerende og kom fra sosioøkonomiske og sosialt dårlige kår. Barneredningen tok ikke inn barn som hadde synlige avvik slik som psykiske og fysiske vansker, eller barn som var «åpenbart tilbakestående». Barneredningen var forløperen til det vi kjenner som skolehjemmene, verneskolene og behandlingshjemmene i Norge. De unge som bodde på slike institusjoner ble i sin samtid forstått som vanskelige og til dels farlig ungdom. Det ble etter hvert avdekket at disse institusjonene hadde vært lite terapeutiske for de unge og at veien videre til en kriminell løpebane ofte var kort for de unge som hadde bodd på slike institusjoner. I 1968 skrev verneskole-utvalget i sin rapport at det i hovedsak var elever som befant seg innenfor den normale intelligens variasjon, men at det også var en betydelig stor gruppe av sinnssyke og organisk hjerneskadde elever ved verneskolene (Øverland og Revis, 2009).

I 1987 ble ansvarsreformen vedtatt i stortinget. Reformen innebar en endring for hvordan mennesker med utviklingshemning ble sett og forstått i Norge. Hensikten med reformen var å avvikle institusjonene og tilbake føre alle med utviklingshemning fortrinnsvis til sin hjemkommune og i egne boliger. På denne måten skulle gruppen integreres i de ordinære helse- og hjelpetilbudene, med en tanke om at dette skulle forbedre levekårene til mennesker med utviklingshemning. I regi av Norges forskningsråd ble en det evaluert at reformen hadde hatt en positiv påvirkning, særlig for boforholdene til denne gruppen. Det viste seg imidlertid at det hadde skjedd få endringer i områdene sosialkontakt, sysselsetting og fritid. Det kan diskuteres hvorvidt normaliserings og integrerings målet er en suksess. Undersøkelser foretatt før og etter reformen viser motstridene resultater. I NOU (2001) uttaler 75 % av de pårørende at de er fornøyde med reformen, selv om de i utgangspunktet var negative i begynnelsen, dette er et positivt tegn på at reformen har hatt en ønsket virkning. Det finnes allikevel en

usikkerhet om det offentlige systemet og befolkningen generelt som følge av reformen har fått ett endret syn og forståelse for mennesker med utviklingshemning (Øverland og Revis, 2009).

2.2 Utviklingshemmede i rettsvesenet

Straffeprosess og etterforskning er i stor grad preget av juridiske terminologi og skriftlighet og krever god språkforståelse og språkbeherskelse, og mange opplever at de blir usikre i denne arenaen. Dette gjelder derfor særlig mennesker med utviklingshemning. Mennesker med utviklingshemning prosesserer ikke informasjon like hurtig, og trenger derfor lengre tid og tilrettelagt materiell slik at informasjonen blir mottatt på en forståelig måte. Man har erfart at mennesker med utviklingshemning har tilstått kriminalitet de ikke har begått fordi de ikke lenger ønsker å være i den situasjonen de er i og ønsker å bli «ferdig med det». Et annet resultat kan være at mennesker med utviklingshemning får strengere straffer enn andre som har begått samme kriminalitet (Øverland og Revis, 2009).

Vermont prosjektet er et tiltak utviklet i Vermont, USA, hvor man som forsvarsadvokat kan gjennomføre en enkel screeningprosedyre for å avdekke om klienten har en utviklingshemning. Screeningen består av enkle spørsmål slik som om han eller hun har mottatt spesialundervisning, behandling mot rus eller psykisk lidelser og om de har fått medikamenter for ADHD. Det er også anbefalt at man forteller klienten at han eller hun skal møte i retten om 12 uker, og deretter spørre om han eller hun vet når det blir. Ved å avdekke om en klient har en utviklingshemning vil det gjøre det lettere å tilpasse og sikre at informasjon er forståelig, at han eller hun får de pausene de trenger og det vil være lettere for advokaten å tilpasse seg etter klientens behov gjennom prosessen fra varetekt til eventuell soning. I Norge har man ikke noen lignende tiltak selv om flere internasjonale studier viser at mennesker med utviklingshemning får hardere straffer enn personer uten utviklingshemning, for samme type forbrytelse (Øverland og Revis, 2009).

I Norge har vi noen lovhjemler som skal beskytte mennesker med utviklingshemning, som har begått kriminalitet. Ofte er dette informasjon som mange ikke er klar over, det er derfor særlig viktig at rettsvesenet opplyser om dette til tiltalte som oppfyller kriteriene for disse lovgivningene. Når det gjelder varetekt sier Straffeprosessloven § 188 at retten kan beslutte at i stede for fengsling så kan varetekten utholdes i kommunal bolig eller institusjon. Men en

slik plassering kan bare bevilges dersom kommunal boenhet eller intuisjon samtykker til dette. Hvis retten avgjør at man er psykisk utviklingshemmet i høy grad og derfor antas å være utilregnelig jf. straffeloven § 20 c, og man ikke kan straffes, kan mennesker med høy grad av utviklingshemning istedenfor dømmes til tvunget omsorg når vilkårene for dette etter straffeloven § 63, jf. § 62, oppfylles (Lovdata.no).

Normal IQ sies å ligge på rundt 100, og grensen for utilregnelighet som gjelder for det juridiske begrepet høy grad av psykisk utviklingshemning ligger på en IQ på ca. 55. Det å bruke en IQ måling fra en intelligensstest som eneste redskap for en tilregnelighetsvurdering er noe usikker, og det blir derfor også supplert med andre vurderinger av den enkelte personens karaktertrekk slik som for eksempel evnen til sosial tilpasning og abstrakt tenkning. Lovbrytere med lettere grad av utviklingshemning kan på grunnlag av dette få en mildere straff eller straffen settes lavere enn minstestrafen for det kriminelle forholdet, jf. Straffeloven § 80 g. Grensen for den juridiske betegnelsen lettere psykisk utviklingshemmet er IQ verdier i området 56-75 (Fredriksen, 2016, Øverland og Revis, 2009).

2.3 Innsatte med utviklingshemning

Forskning viser til at en av ti innsatte i norske fengsel har store lærevansker (Sødneaa, 2009). Sødneaa (2009) har mange interessante funn i sin forskning, som omhandler de innsattes helse, utdanning, rusvaner, støttetiltak, doms forhold og deltakelse under soning. Det viste seg at innsatte med store lærevansker i sin skolekarriere trengte mye hjelp, mange ble diagnostisert med dysleksi, var hyperaktive, hadde psykiske problemer som barn, hadde i mye større grad kontakt med PPT enn andre innsatte i sin barndom og skulket skolen vesentlig mer enn andre innsatte. Det viste seg også at svært få hadde fullført noen form for yrkesfaglig utdanning. Videre fant Sødneaa (2009) ut at innsatte med store lærevansker i liten eller ingen grad deltok i programvirksomhet under soning og svært få benyttet seg av fengselsskolen.

Mennesker med utviklingshemning er overrepresentert i strafferettssystemet.

Strafferettssystemet er en samlebetegnelse for blant annet fengsler, domstoler, politistasjoner og ettervern. Derfor kan det diskuteres hvorvidt forskning som sier at mennesker med utviklingshemning er overrepresentert i strafferettssystemet gir ett riktig bilde på tingenes

tilstand. Studier som viser til funn i for eksempel fengsel kan også diskuteres, det finnes ulike typer fengsel slik som høysikkerhetsfengsel og lavsikkerhetsfengsel, de innsatte kan ha blitt dømt til soning av ulike domstoler og komme fra forskjellige steder i landet noe som kan påvirke hvilke tjenester mennesker med utviklingshemning mottar slik som undervisning og mulighet for arbeid. Det er allikevel viktig å huske på at uansett hvor mange mennesker med utviklingshemning det er i strafferettssystemet er dette en gruppe som trenger å bli ivaretatt. Denne ivaretagelsen bør innebære tilgang til programvirksomhet slik som undervisning og opplæring av sosiale ferdigheter. Videre bør ivaretagelsen av mennesker med utviklingshemning i strafferettssystemet også innebære opplæring og bevisstgjøring av ansatte og tilgjengelige verktøy for å kartlegge innsattes evnenivå og behov for tilrettelegging (Hayes, 2007).

2.4 Opplæring for mennesker med utviklingshemning i og utenfor fengsel

2.4.1 Opplæring i fengsel

Frem til 1969 var det fengselsvesenet som hadde ansvaret for undervisningen i fengslene. I 1969 ble det i rundskriv nr. 6 As L 1969, kirke- og undervisningsdepartementet, Oslo 24.10.69, avklart at det skulle være skoleverket som hadde ansvaret for undervisningen i fengslene. Mangelfull skolegang hos unge straffedømte var ett av argumentene fengselsvesenet hadde for at skoleverket skulle ta over ansvaret for fengselsundervisningen. Fra 1970 og frem til i dag har fengselsbefolkningen økt betraktelig og dermed medført til vekst i opplæringsvirksomhet i kriminalomsorgen (Øverland og Revis, 2009).

Kriminalomsorgen skal samarbeide med opplæringssektoren dette er spesifisert i rundskriv om forvaltningssamarbeid fra 2008. Det fremheves i rundskrivet blant annet at kriminalomsorgen og opplæringssektoren har ett gjensidig ansvar for at opplæringen blir sett i sammenheng med andre aktiviteter i fengselet, slik som arbeidsdrift og programvirksomhet. Det er fylkesmannen i Hordaland som står ansvarlig for opplæringen innenfor kriminalomsorgen i hele landet. Fylkesmannen i Hordaland fordeler midler til de ulike

fylkeskommunene, det er fylkeskommunene selv som står for opplæringen (Kriminalomsorgen.no).

På kriminalomsorgens hjemmesider står det at innsatte med rett til opplæring skal gis dette så langt det er mulig. Det trekkes også frem at dette er viktig ettersom innsatte har lik rett til å motta opplæring som befolkningen ellers. Videre står det at opplæring er viktig for en god tilbakeføring inn i samfunnet etter endt straff og for å forebygge eventuelt nye lovbrudd eller ny kriminalitet (kriminalomsorgen.no). Dette vil si at innsatte med en utviklingshemning har rett til lik opplæring som de ellers ville hatt rett til ute i samfunnet. Denne retten til opplæring er spesifisert i opplæringsloven kapittel 4A som omhandler opplæring som er spesielt organisert for voksne. For innsatte med utviklingshemning gjør § 4A-2 seg gjeldene, denne paragrafen lyder slik;

§ 4A-2. Rett til spesialundervisning på grunnskolens område.

Vaksne som ikke har eller som ikke kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringsstilbudet for voksne, har rett til spesialundervisning.

Vaksne som har særlege behov for opplæring for å kunne utvikle eller halde ved like grunnleggjande dugleik, har rett til slik opplæring.

For opplæring etter denne paragraf gjeld § 5-1 andre ledd bortsett frå siste punktum, og §§ 5-3, 5-4, 5-5 og 5-6 tilsvarande. (Lovdata.no, 2009).

Vox er nasjonalt fagorgan for kompetanse politikk. Høsten 2009 ga VOX støtte til 8 prosjekter i kriminalomsorgen knyttet til opplæring av grunnleggende ferdigheter for innsatte i fengsel. Ved å styrke samarbeidet mellom arbeidsdriften og skoleavdelingene i fengslene er målet å heve de innsattes basiskompetanse (Byholt og Jernberg, 2011). I forbindelse med disse prosjektene har Vox utarbeidet en rapport, *Praksisnær opplæring for innsatte i fengsel* skrevet av Byholt og Jernberg (2011). Å formidle erfaringer med praksisnær opplæring i grunnleggende ferdigheter knyttet til arbeidsdrift i norske fengsel er rapportens hensikt. For å vise hvordan tilretteleggingen har blitt gjennomført i praksis er noen av erfaringene blitt beskrevet nærmere (Byholt og Jernberg, 2011).

Deltaker gruppene i prosjektet besto av ca. 60 innsatte, som deltok i opplæringen. Deltakerne hadde gjennomgående ett lavt utdanningsnivå, og mange hadde ikke fullført grunnskole, noen hadde bare påbegynt videregåendeopplæring. I samarbeid med utdanningsdirektoratet

har Vox utarbeidet et rammeverk for opplæring i grunnleggende ferdigheter for voksne. Rammeverket består av nivåbeskrivelser og kompetansemål for voksnes lesing og skriving, muntlig kommunikasjon, digitalkompetanse og hverdagsmatematikk. Kompetansemålene er tilpasset voksnes livs- og arbeidssituasjon, men samsvarer med kompetansemålene for grunnleggende ferdigheter i kunnskapsløftet (Byholt og Jernberg, 2011). I prosjektene ble disse kompetansemålene brukt til å planlegge prosjektet, utarbeide tilpasset læreplan, strukturere opplæringen, nivåjustere kurset for å tilpasse den enkelte deltaker og gi informasjon om grunnleggende ferdigheter til minoritetsspråklige innsatte på engelsk1.

Tverrfaglig samarbeid mellom fagpersoner som har kompetanse på ulike områder er med på å skape en praksisnær opplæring. Ett slikt tverrfaglig samarbeid kan være mellom en pedagog som har kompetanse på opplæring i grunnleggende ferdigheter for voksne og yrkesfaglærere som har kompetanse på selve yrkesutøvelsen. Gjennom ett slikt samarbeid kan man kartlegge den enkelte innsattes ferdigheter og på den måten finne ut hvilke grunnleggende ferdigheter som trengs for at den innsatte skal kunne utføre praktiske arbeidsoppgaver i sin hverdag og arbeidssituasjon. Videre er det viktig at opplæringen gjøres virkelighetsnær og er tilpasset i forhold til det den innsatte selv ønsker å mestre. Opplevd behov og nytteverdi er en viktig motivasjon for læring. Praksisnær opplæring bør ha en sirkulær dynamikk, slik at teori og praksis blir sett i en sammenheng (Byholt og Jernberg, 2011).

En praksisnær opplæring knyttet til fengslenes arbeidsdrift var målet med prosjektene, og fengslene som deltok sine ulike arbeidsdrifter dannet grunnlaget for en opplæring i grunnleggende ferdigheter. Skoleavdelingene og arbeidsdriften samarbeidet med hverandre i flere av fengslene, og lærerne og verkstedsbetjentene utfylte hverandre. Rapporten gir ett eksempel på hvordan de ansatte i arbeidsdriften og de ansatte i skoleavdelingen samarbeidet om den praksisnære opplæringen. Arbeidsdriften veiledet de innsatte i sine praktiske arbeidsoppgaver og skoleavdelingen hadde opplæring i de grunnleggende ferdighetene som var knyttet til arbeidsoppgavene i arbeidsdriften (Byholt og Jernberg, 2011).

Samarbeidet mellom arbeidsdrift og skoleavdeling har vist seg å være en viktig faktor for å oppnå en god opplæring i grunnleggende ferdigheter. Både lærerne og verkstedsbetjentene i prosjektene viste forståelse og interesse for hvordan man kan bruke arbeidsdrift som læringsarena, og videre bruke opplæringen i grunnleggende ferdigheter knyttet til arbeidsoppgaver og yrkesutøvelsen.

Flere av fengslene som deltok i prosjektet laget gode rutiner for samarbeid, som kan være med å bidra til en videreføring av praksisnær opplæring. Det kom også frem at den praksisnære tilnærmingen til opplæring har for deltakerne i prosjektet vært avgjørende for motivasjon for læring.

2.4.2 Opplæring for mennesker med utviklingshemning

Hva er det som kjennetegner god opplæring for mennesker med utviklingshemning?

Mennesker med utviklingshemning går i dag i barnehage og grunnskole i sin bostedskommune, sammen med andre jevnaldrende. Opplæringsbegrepet slik det forstås i dag, går langt utover bare det skolefaglige for alle elever, men særlig er dette relevant for mennesker med utviklingshemning. Opplæringen baserer seg også på for eksempel det å mestre hverdagen og hverdagslige situasjoner. Mennesker med utviklingshemning som mottar spesialundervisning, får etter retningslinjer fra det nasjonale læreplanverket utarbeidet individuelle opplæringsplaner (IOP). En slik plan skal inneholde mål for opplæringen og spesifiseringer om hvordan opplæringen skal gjennomføres. Målene for opplæringen skal være konkrete, og tilpasses ut ifra elevens nivå innenfor de ulike områdene. Læringsmålene skal også vurderes, og denne vurderingen skal tas i forhold til elevens utvikling og læring. Det skal også utarbeides en individuell plan (IP), som er overordnet den individuelle opplæringsplanen (IOP). Det vil si at en individuell plan skal omhandle alle de tjenester som den aktuelle personen har behov for. En slik plan er med på å skape et helhetlig tilbud, som er koordinert og tilpasset det enkelte individ (Gomnæs og Rognhaug, 2012).

I dette forskningsprosjektet snakker jeg om voksne med lett grad av utviklingshemning som er innsatt i norske fengsel. Forskning viser at innsatte med utviklingshemning har lav utdanning og få har fullført videregående skole (Sødnena 2009). Derfor ser jeg det hensiktsmessig å se deres behov for opplæring i lys av det behovet elever med lett grad av utviklingshemning har for opplæring i den videregående skolen.

For Unge mennesker med utviklingshemning vil det være hensiktsmessig å jobbe med generelle arbeidslivsferdigheter slik som, selvstendighet i arbeidsoppgaver, planleggingsevner, kommunikasjonsevner, relasjonsevner og overholde retningslinjer gitt for den enkelte jobb, slik som å overholde regler for arbeidstid og sikkerhetsforskrifter (Buli-

Holmberg, 2012, Drew & Hardman, 2007, Stubrud, 2009). Når vi snakker om innsatte med utviklingshemning er dette voksne, som nevnt tidligere gjerne ikke har gode erfaringer fra skolen og ofte har hatt en kort skolekarriere (Sødnena, 2009). Dette kan medføre at denne gruppen ikke er like godt rustet til å møte arbeidslivet og hverdagen som andre innsatte. Derfor er det nærliggende å tenke seg at det for denne gruppen også er viktig at opplæringen retter seg mot generelle arbeidslivsferdigheter slik som det vil være for elever med utviklingshemning som går på en arbeidslivstrenings linje ved en videregående skole.

I en undersøkelse hvor man spurte elever ved arbeidslivstrenings linje ved videregående skoler om hvordan de opplevde sin skolegang fant man noen interessante funn i forhold til praksisnær opplæring (Sæthre, 2008). Det viste seg at elevene opplevde utplassering i bedrift som positivt. Elevene som ikke hadde utplassering hadde derimot mange praktiske fag på skolen, og opplevde dette på samme måte som en utplassering, og at en slik opplæring var bedre enn en tradisjonell opplæring som man ofte forbinder med skolen. At praksisplassen ble opplevd som relevant og tilførte elevene ferdigheter som de kunne få bruk for i fremtidig arbeid var en forutsetning for at utplassering skulle oppleves som bedre enn skolen (Sæthre, 2008). En meningsfull utplassering i pakt med de mål som er satt for eleven er noe opplæringen bør ta sikte på, slik at det ikke bare blir en tilfeldig aktivitet. Utplassering er med på å skape verdifølelse når den oppleves som meningsfull og relevant (Sæthre, 2008).

Studier har vist at arbeidslivsferdigheter bør læres bort i skolen, gjennom en slik opplæring blir elevene bedre forberedt til møte med arbeidslivet og rustet til et suksessfullt arbeidsliv (Ju, Zhang og Pacha, 2011). Mange elever med utviklingshemning vil ikke ta mere utdanning etter endt videregåendeopplæring, derfor bør videregående skoler fokusere på og vektlegge forberedelser til arbeidslivet (Stubrud, 2009).

Song Ju, Dalun Zhang og Jacqueline Pacha (2011) har utført en studie, som tok for seg og sammenlignet hvilke arbeidslivsferdigheter arbeidsgivere syns er viktigst for mennesker med og for mennesker uten utviklingshemning. Studien ble gjennomført av Hamill Institute on Disabilities og man benyttet et online spørreskjema for å innhente data. I studien defineres arbeidslivsferdigheter som generelle ferdigheter som ett menneske må inneha for å kunne utføre alle former for jobber. Det vil si at de ikke defineres som jobb spesifikke ferdigheter, men egenskaper som gjør arbeidstakeren til en ressurs for arbeidsgiveren (Ju, Zhang og Pacha, 2011). Det var fem arbeidslivsferdigheter som i følge denne studien ble ansett som viktigst å inneha for mennesker med utviklingshemning. Disse er evnen til å kunne følge

instruksjoner, evne til å vise andre respekt, personlig integritet i arbeidet, kunne komme tidsnok og å ha forståelse for sikkerhetsprosedyrer knyttet til arbeidet og arbeidsplassen (Ju, Zhang og Pacha, 2011).

En individuell opplæringsplan skal være effektiv og betydningsfull, og bør derfor fokusere på opplæring av akademiske ferdigheter som er hensiktsmessige for vedkommende, opplæring av adaptive ferdigheter og forberedelser til arbeidslivet (Drew & Hardman, 2007). Mennesker med en lett grad av utviklingshemning bør i sin skolegang motta en opplæring som hjelper dem til å tilegne seg ferdigheter til å evne å innfri forventninger og selvstendighetskrav, som de vil møte i sitt liv. Det er for denne gruppen også viktig at skolen gjennom opplæringen legger til rette for en god overgang til senere arbeidsliv (Buli-Holmberg, 2012). En opplæring som er av funksjonell verdi for individet i deres livssammenheng, vil komme mennesker med utviklingshemning til gode i fremtidig arbeidsliv og hverdagsliv (Rognhaug, 2005).

Mennesker med lett grad av utviklingshemning har ett behov for støtte og oppfølging for å kunne møte de kravene samfunnet har til dem.

Artikkelen, *Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidslivet for elever med funksjonsnedsettelse- hvordan kan skolene bidra i denne prosessen*, skrevet av Gjertsen (2014), baserer seg på en nasjonal kartleggingsundersøkelse og casestudier i videregående skoler. Studien som artikkelen baserer seg på har hovedfokus på elever med ulike funksjonsnedsettelse, og som i følge skolene vil kunne fungere i arbeidslivet. Det kommer frem at skolene mener det kan være utfordringer knyttet til det å planlegge for overgangen til arbeidslivet. Det er da snakk om varig tilrettelagt arbeid eller ordinært arbeid. Studien viser at spesialpedagoger og lærere tidlig, ofte fra starten av den videregående opplæringen begynner å planlegge å kartlegge de enkelte elevenes muligheter i arbeidslivet. Fokuset er rettet mot å gi elevene mestringsopplevelser og best mulig tilrettelagt opplæring for å kunne lykkes i arbeidslivet, ut fra den enkelte elevs forutsetninger. En utfordring som gjør arbeidet med å forberede elevene på å lykkes på en arbeidsplass er, liten informasjon om hvilke ferdigheter og kunnskaper som er forventet av elevene fra arbeidslivet generelt, men også hva de ulike arbeidsplassene forventer av elevene.

2.5 Rundskriv om forvaltningssamarbeid

Rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008) er ett føringsdokument for hvordan dette samarbeidet mellom de to etatene skal utføres. Bakgrunnen for rundskrivet ligger i straffegjennomføringsloven § 4 om forvaltningssamarbeid, hvor det står at kriminalomsorgen i samarbeid med andre offentlige etater skal tilrettelegge for at innsatte i varetekt og domfelte skal få de tjenester som de har rett til ut i fra lovgiving. Av opplæringsloven fremgår det at unge og voksne har rett til opplæring i grunnskolenivå, i videregående opplæring, fornyet grunnskoleopplæring og spesialundervisning (lovdata.no). Videre sier rundskrivet om forvaltningssamarbeid (2008), at opplæringen innsatte mottar er viktig i forhold til videre utdanning eller kvalifisering for arbeid etter løslatelse. Derfor tar rundskrivet for forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008), utgangspunkt i prinsippet om at innsatte har like rettigheter knyttet til opplæring som resten av befolkningen. Med bakgrunn i straffegjennomføringsloven og opplæringsloven.

Formålet med rundskrivet om forvaltningssamarbeid (2008), er at kriminalomsorgen og opplæringssektoren skal legge til rette for ett forvaltningssamarbeid som er kvalitativt godt og forpliktende. Dette skal gjøres ved at ansvar og fordeling av oppgaver klargjøres for etatene på lokalt nivå, på sentralt nivå og regionalt nivå. Videre legges det vekt på at skolen er en rehabiliterende faktor i målet om å hindre tilbakefall og for å legge til rette for videre utdanning, opplæring og arbeid. Å kunne være en fullverdig deltaker i arbeidslivet stiller krav ferdigheter knyttet til opplæring av ulike ferdigheter gjennom skolegang. Skole og arbeid er nært knyttet til hverandre og det er derfor viktig at kriminalomsorgen og opplæringssektoren har ett godt samarbeid.

Fordelingen av ansvar og oppgavene til de to etatene er beskrevet i rundskrivet for forvaltningssamarbeid (2008). Det er spesifisert hvilke områder kriminalomsorgen særlig har ansvar for og hvilke områder opplæringssektoren særlig har ansvar for.

Kriminalomsorgen har blant annet ansvar for at skolens ansatte får opplæring i fengslets sikkerhetsrutiner, legge til rette for at innsatte kan nytte seg av opplæringstilbudet, se opplæringen i lys av arbeidsdrift og programvirksomhet, involvere opplæringssektoren i planprosesser rundt den enkelte innsatte som kan påvirke planlegging og gjennomføring av opplæring fra inntak til løslatelse, at samarbeidet initieres, bistå i kartlegging av evnenivået til

den enkelte innsatte og legge til rette for undervisningslokaler som er egnede (Rundskriv om forvaltningssamarbeidet mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen, 2008).

På sin side har opplæringssektoren blant annet ansvar for å bruke mulighetene for yrkesfaglig opplæring knyttet til fengslets arbeidsdrift og verksted i samarbeid med de ansatte der, se opplæringen i sammenheng med programvirksomhet, gi rådgiving til innsatte om opplæring og realkompetansevurdering og delta i planprosesser i samarbeid med kriminalomsorgen og andre etater, her inngår individuell plan (IP) og individuell opplæringsplan (IOP) (Rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen, 2008).

3 Metode

I dette kapitlet gjør jeg rede for mitt valg av metode, datainnsamlingsmetode, kriterier for utvalg av informanter og den praktiske gjennomføringen datainnsamlingen. Min posisjon som forsker og etiske betraktninger vil også bli vurdert i dette kapitlet.

3.1 Intervju – en kvalitativ tilnærming

Kvalitative metoder handler om innsamling, analyse og tolkning av data for å skaffe innsikt i et spesielt fenomen eller interesseområde. I stedet for å undersøke store antall forekomster, er kvalitativ metode typisk brukt på få forekomster. Kvalitativ metode går i dybden og søker opplysninger om temaet som ønskes belyst, ved hjelp av få informanter (Gay, Mills & Airasian, 2011). Kvalitativ forskning har som ett overordnet mål å utvikle en forståelse av fenomener knyttet til personer og situasjoner i deres sosiale virkelighet eller livsverden (Dalen, 2011). Intervju som metode for datainnsamling kan være en god tilnærming for å oppnå nettopp dette, og grunnen til at jeg valgte denne formen for datainnsamling til min oppgave. Intervju formen jeg har valgt å benytte for å belyse min problemstilling er dybdeintervju av 4 informanter. Denne formen for datainnsamling gir mulighet til å fokusere på opplevelsedimensjonen til informantene og ikke bare en beskrivelse av fenomenet (Dalen, 2011). Jeg har fra begynnelsen av forskningsprosjektet hatt en empiridrevet tilnærming til datamaterialet. Det var først etter at intervjuene og datainnsamlingen var gjennomført at jeg bestemte meg for det teoretiske rammeverket. En slik tilnærming gir informantenes stemmer en stor betydning.

3.2 Rekruttering av informanter

Jeg begynte tidlig i prosessen i mitt prosjekt å tenke på hvilke informanter som passet til mitt tema og min problemstilling. Dette er viktig slik at utvalget av informanter er relevante, og at det er mulig at intervjuene av disse informantene kan belyse min problemstilling (Dalen, 2011).

Når jeg skulle begynne å rekruttere informanter til mitt forskningsprosjekt begynte jeg med å tenke på hvilke informanter jeg ønsket og hvorfor. Jeg ønsket å intervju ansatte i fengsel, og hadde ikke noen kriterier utover dette på det punktet. Spørsmål som reiste seg når jeg skulle

finne sette kriterier for utvalget var, skal informantene jobbe i høysikkerhetsfengsel eller lavsikkerhetsfengsel eller begge deler? Skal informantene jobbe i herre eller dame fengsel eller begge deler? Jeg fant ut at jeg ønsket 2 informanter fra høysikkerhet og 2 fra lavsikkerhet, grunnen til at jeg ønsket dette utvalget var slik at jeg kunne undersøke om det finnes noen forskjell på samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren i ett høysikkerhetsfengsel og i ett lavsikkerhetsfengsel. Videre ønsket jeg fortrinnsvis at informantene skulle jobbe i fengsel hvor de innsatte var menn. Det er flere grunner til at jeg ønsket at informantene skulle jobbe i fengsel hvor de innsatte var menn, en grunn er at det er flere fengsel for menn og dermed vil det sannsynligvis være lettere å rekruttere informanter som jobber i disse fengslene. En annen grunn er at det er overvekt av gutter / menn i befolkningen som har diagnosen lett grad av utviklingshemning (Gjærum og Grøsvik, 2014).

Når jeg skulle rekruttere informanter til mitt forskningsprosjekt, valgte jeg å sende mail til alle fengsel i Oslo (region øst) og alle i fengsel i Vestfold (region sør), som passet de kriteriene jeg hadde satt for utvalget. Jeg fikk svar av mange fengsel, men det var bare ett fengsel som hadde mulighet til å la meg komme å intervju ansatte. Dette var ett lavsikkerhetsfengsel for menn. Dette er noe jeg vil drøfte mer i analysen min. Jeg fikk dermed oppfylt kriteriene jeg ønsket om å intervju ansatte i fengsel hvor de innsatte er menn, de andre kriteriene ble dessverre ikke mulig og oppfylle. Det vil si at mitt utvalg består av 4 ansatte fra ett lavsikkerhetsfengsel hvor de innsatte er menn.

3.3 Utvalget

Mitt utvalg består av fire ansatte fra ett lavsikkerhetsfengsel i kriminalomsorgen region sør, og er ett kriterieutvalg som er strategisk for mitt prosjekt. Av disse fire er to av dem fengselsbetjenter og to arbeider i fengselets arbeidsdrift. Utvalget er strategisk i så måte at jeg selv har kontaktet fengsel som er i det området hvor jeg lettest kan reise til i forhold til mitt bosted. Det er også et strategisk utvalg i den forstand at jeg har kontaktet fengsel som er hensiktsmessige i forhold til de kriteriene som jeg selv har satt for rekrutering av informanter.

3.4 Intervjuet

Første utkast til intervju guiden ble utformet før søknaden til NSD ble sendt inn, da ett utkast skulle følge med denne søknaden. I etterkant har dette utkastet blitt modifisert, i samarbeid

med veileder og som følge av resultater fra prøveintervjuet. Intervju guiden baserer seg på spørsmål som jeg mener kan belyse min problemstilling.

3.4.1 Prøveintervjuet

Før man setter i gang med å intervju de aktuelle informantene, kan det være lurt å gjennomføre ett eller flere prøveintervju slik at man kan kvalitetssikre intervjuguiden. Med kvalitetssikring av intervjuguiden mener jeg, at man får prøvd seg som intervjuer, man kan fjerne spørsmål, omformulere spørsmål, eller legge til spørsmål ettersom det er hensiktsmessig for å belyse problemstillingen. Jeg kommer til å benytte meg av lydopptaksutstyr i prøveintervjuene dersom prøveinformantene samtykker, slik at endringer i intervjuguiden lettere kan utføres, men også for å høre hvordan jeg selv er i rollen som intervjuer (Dalen, 2011, Johnsen, 2006).

Ett eller flere prøveintervju bør utføres med informanter som oppfyller de samme kriteriene som informantene som skal benyttes i intervjuene som skal foretas og benyttes i oppgaven. Hensikten med dette er å prøve ut intervjuguiden og få prøve seg selv i rollen som intervjuer. Prøveintervjuene er med på kvalitetssikre intervjuguiden, spørsmål kan omformuleres og fokus på ulike tema kan endres.

Prøveintervju bør utføres med informanter som oppfyller de samme kriteriene som informantene som skal benyttes i intervjuene som skal foretas og benyttes i forskningsprosjektet (Johnsen, 2006). Jeg gjennomførte ett prøveintervju, av en person som går på fengselsskolen. Denne personen er en bekjent av meg og sa seg villig til å hjelpe til, ved og anonymt gjennomføre ett prøveintervju. Prøveintervjuet ble gjennomført hjemme hos informanten, og jeg benyttet da utkastet til intervjuguiden.

3.4.2 Intervjuguiden

Intervjuguiden ble brukt som en veiviser i mine intervjuer. En intervjuguide skal belyse studien gjennom sentrale temaer og spørsmål som skal dekke de viktigste områdene i studien (Dalen, 2011). Jeg har bygget opp intervju guiden med enkle spørsmål i begynnelsen om slikt som alder, type utdanning og hvor lenge vedkommende har jobbet i fengsel. Videre har jeg spørsmål som retter seg til informantens erfaringer og kunnskap om innsatte med

utviklingshemning og til slutt har jeg en del spørsmål knyttet direkte til samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren.

3.5 Gjennomføringen av intervjuene

Gjennomføringen av intervjuene ble foregikk i fengselet hvor de ansatte som jeg skulle intervjuer er ansatt. De fire intervjuene ble gjennomført på samme dag, og det var satt av 4 timer til intervjuene, slik at jeg mellom hvert intervju hadde mulighet til å skrive notater fra det foregående intervjuet. Intervjuene ble foretatt på et konferanserom i den administrative delen av fengslet. Informantene hadde avtalt med sin leder de klokkeslettene de skulle intervjues på, og kom fortløpende inn til meg for å bli intervjuet. Før jeg begynte intervjuene presenterte jeg meg og ga informanten ett informasjonsskriv om forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt, som de også hadde fått av sin leder i forkant. Noen av informantene hadde lest dette skrevet på forhånd og andre ikke. Dette informasjonsskrivet inneholder en kort presentasjon av meg, og mitt forskningsprosjekt, den foreløpige problemstillingen og hva deltakelsen i studien vil innebære for informantene. Videre i skrevet står det hvordan informasjonen som blir innhentet gjennom intervjuene blir behandlet i ettertid, informasjon om frivillig deltakelse og til slutt samtykke til deltakelse i studien, hvor informantene skrev under før vi begynte intervjuet. Jeg benyttet diktafon for å ta opp intervjuene slik at jeg slapp å notere så mye underveis, alle informantene ble spurt om dette var ok for dem før jeg satte den på. Alle informantene sa seg villig til at jeg tok opp på diktafonen under intervjuene. Ved å benytte diktafonen ga det meg også en mulighet til å fokusere mer på informantene underveis i intervjuene og ikke avbryte samtalen med å skrive ned alle svarene. Intervjuene varte i ca. 25 minutter, og jeg følte at intervjuene hadde en passe strukturert form som innbød til samtale mellom informantene og meg. De fire intervjuene hadde samme struktur, og oppbygning som fulgte den på forhånd utarbeidede intervju guiden. Alle informantene var snakkevillige og hadde mye på hjertet.

3.6 Hermeneutisk tilnærming- forforståelse og forståelse

Hermeneutisk teori baserer seg på at kunnskap er konstruert gjennom språket i ett sosialt felleskap. Ved å benytte en slik tilnærming når jeg skal analysere datamaterialet bør jeg tenke på tre hoved prinsipper. Det informantene mente, det teksten/lydopptaket i svarene fra

intervjuet selv avslører og det jeg selv legger i den informasjonen jeg får fra informanten. Det er sentralt at man innenfor en Hermeneutisk tilnærming på eller annen måte må tolke seg selv i tolkningsprosessen. Det er viktig å reflektere over hvordan en selv påvirker og farger det man tolker. I en intervjusituasjon hvor man sitter ansikt til ansikt med informanten og har direkte dialog, har man mulighet til å påvirke hvordan spørsmål skal forstås og å skape en felles forståelsesramme (Fuglseth, 2006).

Mange Hermeneutiske teorier har blitt utviklet i årenes løp, men det er særlig Gadamer`s hermeneutikk som står sterkt i vår tid (Fey, 2007). Denne hermeneutiske tilnærmingen legger vekt på at man ikke foretar «naive» undersøkelser av verden, fordi man som forsker har en forforståelse av verden, og derfor tar denne forforståelsen med seg inn i forskningsprosjekter. Forforståelsen setter premisser for hva det er vi undersøker, hvilke spørsmål vi stiller og hvordan vi tolker, analyserer og drøfter funn i forskningen. Det er derfor viktig at jeg i mitt forskningsprosjekt er bevisst min egen forforståelse og at denne forforståelsen artikuleres og gjøres eksplisitt i forskningsprosjektet (Fay, 2007).

Gadamer`s hermeneutiske teori baserer seg på at meningen i en tekst, praksis eller handling ikke er noe som ligger i selve teksten, praksisen eller handlingen. Meningen ligger i hvordan man tolker den informasjonen man innhenter, og at denne meningen vil variere ut i fra den som tolker denne informasjonen. Videre mener Gadamer`s teori at mening eller budskap ikke oppstår alene, men i ett samspill mellom to subjekter. Altså mening eller budskap oppstår mellom handlingen, utsagnet, teksten eller praksisen og den som tolker. Meningen eller budskapet kan endres over tid, ettersom hvem det er som tolker det. Meningen eller budskapet er derfor ikke definitiv. Innenfor Gadamer`s hermeneutiske tilnærming sier man også at meningen eller budskapet er multiplekst og dyadisk. Det er multiplekst fordi en hver handling, tekst, ett utsagn eller en praksis kan ha mange meninger eller budskap avhengig av hvem det er som tolker det. Fordi mening eller budskap bare oppstår i ett samspill mellom to subjekter, det være seg en handling, en tekst, ett utsagn eller en praksis og den som tolker det, er det mening i følge Gadamer dyadisk (Fey, 2007).

Tolkningen er i følge Gadamer en horisontsammensmeltning. Med dette menes at handlingen, teksten, utsagnet eller praksis og den som tolker smelter sammen og på den måten skaper mening, altså to horisonter som smelter sammen og blir meningsbærende. Det er ikke dermed sagt at meningen eller budskapet er den samme for den som tolker og den som utfører en handling, har skrevet en tekst, har ett utsagn eller gjennomfører en praksis, tolkningen blir

heller et møte mellom den som tolker og tolkningsobjektet. Horisont skal være beskrivende for det vi ser med den forforståelsen eller det perspektivet vi besitter, dette gjelder både den som tolker og det som tolkes. Ut i fra perspektiver og forforståelse endres eller forandres horisonten. Gadamer mener at formålet med hermeneutikken er å søke etter å smelte sammen horisonten til den som tolker og det som tolkes (Fey, 2007).

3.7 Etske hensyn og refleksjoner

Mitt prosjekt innebærer en dobbel sårbarhet når det gjelder tema for prosjektet, som omhandler lovbrøtere med utviklingshemning. Innsatte i fengsel blir ofte stigmatisert og er ekskludert fra samfunnet (Friestad og Skog Hansen, 2004) Diagnosen utviklingshemning eller lett grad av utviklingshemning som er den gruppen jeg fokuserer på i dette prosjektet er det man kaller « en ikke populær diagnose» det vil si at diagnosen har lav status i store deler av samfunnet (Gomnæs og Rognhaug, 2012). NESH understreker at man som forsker har et særlig ansvar for å ivareta utsatte gruppers interesser gjennom hele forskningsprosessen (Dalen, 2011). Ansatte i fengsel har taushetsplikt, og dette kan gi noen etiske utfordringer for meg når jeg skal lage spørsmålene til intervjuene. Valg av språk og formuleringer er etiske hensyn som må tas, med tanke på den gruppen mennesker jeg ønsker å skrive om i mitt prosjekt. Jeg har ett ansvar for å fremstille de innsatte med utviklingshemning i masteroppgaven min på en ivaretagende og respektfull måte. Mine informanter har full samtykkekompetanse, og det er viktig at jeg informerer informantene om prosjektet på en så grundig måte som mulig og at jeg ivaretar deres rett til å trekke sin deltakelse uten at det får noen konsekvenser av negativ art for informanten selv. Det er også viktig å informere informantene at de har full anonymitet og at informasjon som kan identifisere dem eller deres arbeidsplass skal destrueres (Dalen, 2011). Alle mine informanter har skrevet under på informert samtykke i forkant av intervjuene. Informasjon som kan identifisere informantene, fengsel eller stedsnavn har blitt anonymisert. Jeg har også valgt å gjøre informantene mine kjønnsnøytrale, da tre av mine informanter er menn og en informant er kvinne. Jeg foretok denne anonymiseringen i transkriberingen av intervjuene.

Selv om jeg har anonymisert informantene, vet jeg at alle informantene viste om at de andre også skulle være informanter i dette forskningsprosjektet. Det kan derfor være en mulighet at

informantene vil kunne kjenne igjen hverandre dersom de leser analysen. Dette kan være noe forskningsetisk betenkelig, med tanke på personvern (Thagaard, 2013). Jeg anser allikevel ikke dette som noe stort problem da ingen av informantene kom med noen personlige eller sensitiv informasjon intervjuene som på noen måte kan skade dem.

Jeg ser mitt datamateriale i lys av teori, og jeg ser etter mønstre og tendenser i datamaterialet. Når jeg analyserer informantenes utsagn er ikke de til stede, og har derfor begrenset påvirkning eller innflytelse på min tolkning. Jeg kommer uten i fra og arbeider ikke i fengsel og setter informantenes opplevelser og fortellinger i en annen kontekst enn det som kanskje er kjent for dem. For noen informanter kan dette oppleves provoserende. Ett eksempel på dette kan være at informantene mener at mitt teoretiske perspektiv ikke samsvarer med deres situasjon (Thagaard, 2013). Jeg ønsker ikke å provosere mine informanter og gi dem en følelse av at jeg ikke gjengir deres utsagn på en feilaktig måte. Derfor har jeg forsøkt å være tydelig på hva som er mine tolkninger, og hva som er faktiske funn og informantenes utsagn om egen praksis og situasjon.

3.8 Kvalitet

Reliabilitet, validitet og hvor generaliserbart datamaterialet er, brukes gjerne som indikatorer på kvalitet i forskning. Innenfor kvalitativ forskning blir ofte begrepene pålitelighet og gyldighet brukt, fordi man ønsker å signalisere at disse størrelsene ikke kan måles på samme måte som man kan i kvantitativ forskning (Thagaard, 2013). Jeg kommer allikevel til å benytte begrepene reliabilitet og validitet når jeg i dette underkapittelet skal diskutere hvordan jeg har ivaretatt pålitelighet og gyldighet i mitt forskningsprosjekt.

Reliabilitet handler om hvorvidt de resultatene jeg har fått i dette forskningsprosjektet ville blitt de samme om en annen forsker hadde gjentatt studien, altså det som kalles repliserbarhet. Thagaard (2013) mener at dette allikevel er ett spørsmål som er knyttet til ett positivistisk vitenskapsideal, som i en kvalitativ studie ikke er relevant fordi dataen som innhentes utvikles i mellommenneskelige møter mellom forskeren og informantene. Tjora (2010) peker på sin side mot at det allikevel er viktig å reflektere rundt dette med repliserbarhet. Hvilke faktorer kan ha påvirket studien i forhold til at det er akkurat jeg som har gjennomført intervjuene, med disse informantene? Jeg er utdannet spesialpedagog, og har fordypning innenfor området utviklingshemning. Mine informanter er ansatte i kriminalomsorgen, så det er sannsynlig å

tenke at vi har ulik forforståelse og perspektiver når det gjelder innsatte med utviklingshemning. Jeg har mye kunnskap om utviklingshemning og det kan resultere i at jeg lett tolker informantenes utsagn i lys av min kunnskap og mine meninger om hvordan innsatte med utviklingshemning bør få tilrettelagt sin opplæring, hvordan kriminalomsorgen burde samarbeide med opplæringssektoren. Det kan føre til at jeg misforstår informantene, at jeg tar ting for gitt slik som noen praksiser eller handlinger og dermed ikke spør informantene nok om dette. Det er viktig at jeg også tar i betraktning at mine informanter har mye kunnskap om innsatte og erfaring med innsatte som har en utviklingshemning, noe jeg ikke har. Jeg opplevde det vanskelig å skulle stille informantene spørsmål om temaer som jeg ikke hadde noen erfaring eller kunnskap om. For å utvikle en intervjuguide som hadde spørsmål som tok høyde for dette, leste jeg en del om programvirksomhet, arbeidsdrift og hvordan kriminalomsorgen og opplæringssektoren samarbeider før jeg utviklet intervjuguiden. Under prøveintervjuet fikk jeg også justert noen av spørsmålene, slik at informantene og jeg skulle kunne skape en felles forståelse sammen under intervjuene.

Thagaard (2013), og Tjora (2010) påpeker begge at det er viktig for en forsker å gjøre rede for sin relasjon til informantene. Jeg har ingen relasjon til noen av mine informanter, jeg møtte dem for første gang når vi skulle gjennomføre intervjuene. Jeg fikk bare informasjon om deres fornavn og hvorvidt de jobbet som fengselsbetjent eller i arbeidsdriften på mail i forkant av intervjuene.

Informantene fortalte mye av det samme, og mye av datamaterialet hadde sammenfallende tendenser. Som jeg har nevnt tidligere brukte jeg diktafon og tok opp intervjuene. Dette førte ikke bare til at jeg kunne gi min fulle oppmerksomhet til informantene under intervjuene, men var også nyttig når jeg skulle transkribere intervjuene i etterkant. Lydopptakene ga meg mulighet til å transkribere ordrett og detaljert. Dette har gitt meg muligheten til å kunne gjengi sitater fra informantene, slik at deres stemme til en viss grad blir synlig. Det kan være med på styrke oppgavens reliabilitet, fordi eventuelle lesere kan da få innsyn i noe av datamaterialet, og dermed er det gitt mulighet for leseren å foreta sine egne tolkninger. De sitatene jeg har valgt ut fra informantene, er vel overveide og jeg har forsøkt å velge sitater som formidler informantens budskap (Tjora, 2010).

Har de svarene jeg har fått gjennom forskningen gitt meg svar på det jeg faktisk spør om? Det er dette validiteten til forskningsprosjektet handler, altså dens gyldighet. Tjora (2010) vektlegger viktigheten av å knytte undersøkelsen til annen relevant forskning, og i så måte

styrke validiteten. Videre forklarer han at opphavet til høy gyldighet er nettopp det at forskningen er innenfor faglige rammer, som er forankret i relevant forskning. I mitt forskningsprosjekt har jeg benyttet annen relevant forskning på området, både innledende og i analyseprosessen hvor jeg diskuterer mine funn opp mot tidligere forskning og relevant teori for å styrke mitt prosjekts validitet.

I kvalitativ forskning handler generalisering om å si noe om fenomener. Overførbarhet blir gjerne brukt i stede for generalisering (Thagaard, 2013). Mine funn om hvordan ansatte i kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren når det gjelder innsatte med utviklingshemnings opplæring når de soner, kan ikke generaliseres til alle ansatte som jobber i kriminalomsorgen. Fordi jeg har intervjuet fire ansatte fra ett lavsikkerhetsfengsel, det kan tenkes at jeg ville gjort andre funn om jeg hadde intervjuet ansatte i ett høysikkerhetsfengsel. Det er mulig at mine funn kan si noe om samarbeidet ansatte i kriminalomsorgen har med opplæringssektoren når det gjelder innsatte med utviklingshemning sin opplæring når de soner som fenomen. Hvis lesere som er ansatt i fengsel kjenner seg igjen i mine funn, kan det hende at min undersøkelse har en viss overføringsverdi, og at mine undersøkelser har ført til noen funn som er generelt for samarbeidet ansatte i kriminalomsorgen har med opplæringssektoren når det gjelder innsatte med utviklingshemnings opplæring (Thagaard, 2013).

3.9 Transkribering og analyse

I følge Kvale og Brinkmann (2012) er transkripsjonen av intervjuene prosessen fra det muntlige til det konkrete skriftlige. Videre trekkes det frem at man under transkriberingen kan finne frem til mer følelsesmessige aspekter rundt intervjuene som for eksempel, toneleie ved ulike utsagn, trykk i stemmen eller sukk og latter. Små detaljer som pauser som kan være meningsbærende i ulike sammenhenger, det er slike ting som kan komme frem gjennom transkriberingen (Kvale og Brinkmann, 2012). Jeg transkriberte intervjuene i ganske kort tid etter at de var gjennomført, og transkriberingen viste seg å være veldig nyttig. Jeg gjennomførte alle intervjuene på en og samme dag, og det ble derfor mange inntrykk og mye informasjon å prosessere på en gang. Når jeg satte meg ned og gikk gjennom intervjuene hver for seg, oppdaget jeg informasjon som jeg ikke husket og detaljer som pauser og toneleie som jeg ikke la merke til da jeg gjennomførte intervjuene. Transkriberingen har hatt stor verdi for analysen og mine funn. Mitt fagfelt er spesialpedagogikk og min fordypning er

utviklingshemning, det er innenfor dette perspektivet jeg tolker den informasjonen jeg mottar fra mine informanter. I dette forskningsprosjektet har jeg benyttet en relasjonell tilnærming til diagnosen utviklingshemning, noe jeg også har hatt i tankene når jeg har analysert og videre drøftet mine funn opp mot forskning og teori på området. Det er viktig at jeg med min spesialpedagogiske utdanning evner å se at mange i befolkningen, også ansatte i fengsel ikke har samme forståelse for diagnosen utviklingshemning. Dette er noe jeg har forsøkt å tenke på gjennom hele dette forskningsprosjektet, slik at jeg ikke min forforståelse farger mine funn og analysen av disse i den grad at det påvirker resultatene av forskningsprosjektet.

4 Presentasjon og drøfting av funn

I dette kapittelet presenterer og diskuterer jeg datamaterialet opp mot problemstilling, teori og tidligere forskning. Jeg har gjennom transkribering og analyser av datamaterialet kommet frem til tre områder som jeg ønsker å trekke frem som særlig viktig og som jeg mener belyser min problemstilling og sentrale spørsmål i mitt forskningsprosjekt på en god måte. Det har resultert i underkapitlene: Utdannelse og kunnskap om utviklingshemning, opplæring i programvirksomhet og arbeidsdrift, og samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren.

4.1 Utdannelse og kunnskap om utviklingshemning

Informantenes utdannelse og kunnskap om utviklingshemning er temaer som har gitt noen interessante funn i dette forskningsprosjektet. Her kommer jeg til å trekke frem informantenes bakgrunn og utdannelse, deres kunnskap om de innsatte med utviklingshemning i det fengslet de arbeider i, og hvilken tilrettelegging det er for denne gruppen i det fengselet de arbeider i.

4.1.1 Bakgrunn og utdannelse

Tre av informantene har ingen utdannelse som er knyttet til eller som har lagt vekt på mennesker med utviklingshemning. samtlige av disse tre informantene forteller at de ikke har noen teoretisk bakgrunn i forhold til utviklingshemning, men at de gjennom livserfaring har tilegnet seg en del kunnskap om denne gruppen. En informant har gjennom sin utdannelse hatt mye om utviklingshemning, den samme informanten forteller også om og ikke ha mottatt noen opplæring om utviklingshemning i kriminalomsorgen.

Flere informantene følte at de ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om mennesker med utviklingshemning i sitt arbeid med innsatte. Informant 3 forteller:

Ikke stor, jeg har jo holdt på å si, det du har lest, og livserfaring. For å si det sånn, man merker jo hvordan det er, hva de eventuelt må hjelpes med. Jeg har ikke noe teoretisk, som jeg kan slå i bordet med. (Informant 3)

Disse funnene samsvarer med tidligere forskning, i funn fra både Sødneaa (2009) og Talbot (2007) sin forskning. I Talbot (2007) sin rapport fra studien svarer ansatte i fengsel at de er skeptiske til om ansatte i fengsel faktisk har god nok kunnskap og erfaring med innsatte som

har en utviklingshemning, slik at de kan gi denne gruppen innsatte den oppfølgingen og tilretteleggingen de faktisk har behov for. Fler av mine informanter mente at deres erfaring med denne gruppen innsatte gjennom mange år i jobben ga dem noe kunnskap om hvordan man skulle best arbeide for å tilrettelegge soningen for de som eventuelt hadde en utviklingshemning. En av mine informanter hadde mottatt opplæring om mennesker med utviklingshemning under sin utdanning, men vedkommende hadde ikke fått noen opplæring om denne gruppen innsatte som ansatt i kriminalomsorgen. I følge Sødneaa (2009) er det så mange som 10 000 fanger i norske fengsel som soner pr. år som har en form for utviklingshemning. Burde kriminalomsorgen internt ha kurs eller opplæring av sine ansatte i forhold til å øke kunnskapen og bevisstheten rundt innsatte med utviklingshemning? I Talbot (2007) sin forskning kommer det frem av de ønsker seg bedre opplæring i alle ledd hos de ansatte i fengslene, fra de går på fengselsskolen og blir fengselsbetjenter, men også hos de som jobber med programvirksomhet og i arbeidsdriften. Denne studien baseres seg på datamateriale som er innhentet fra informanter som er ansatt i fengsel i England og Wales, men ut i fra mine funn kan det indikere at dette også er ett ønske hos mine informanter.

Informant 4 sitt utsagn om at vedkommende ikke har mottatt noen opplæring om mennesker med utviklingshemning i kriminalomsorgen, i løpet av de 30 årene informanten har vært ansatt der. Kan også ses i lys av det Hayes (2007) sier om at ansatte i fengsel trenger opplæring og bevissthets trening når det gjelder ansatte i strafferettssystemet.

Mange studier viser til at ansatte i kriminalomsorgen har behov for opplæring og bevissthets trening når det gjelder deres kunnskap om mennesker med utviklingshemning, slik at soningsforholdene til innsatte med utviklingshemning blir tilrettelagt i forhold til deres behov. Spørsmålet er hvordan skal denne opplæringen og bevisstgjøringen av ansatte i kriminalomsorgen gjennomføres og hva skal det inneholde?

Vox som er nasjonalt fagorgan for kompetanse politikk, bevilget i 2009 ressurser til ett prosjekt i 8 fengsel. Prosjektene skulle ta sikte på opplæring av grunnleggende ferdigheter. En rapport på prosjektet ble i etterkant skrevet av Byholt og Jernberg (2011). I rapporten vises det til at gjennom å styrke samarbeidet mellom arbeidsdriften og skoleavdelingene i fengslene er målet å heve de innsattes basiskompetanse. Rapportens hensikt var å formidle erfaringer med praksisnær opplæring i grunnleggende ferdigheter knyttet til arbeidsdrift i norske fengsel (Byholt og Jernberg, 2011). Erfaringene de fengslene som deltok i prosjektet viser til kan indikere at tverrfaglig samarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen er med på

styrke ansatte i fengsel sin kunnskap om hvordan man kan tilrettelegge opplæringen for innsatte med utviklingshemning. Selv om prosjektet ikke rettet seg spesielt mot innsatte med utviklingshemning vet man at opplæring i grunnleggende ferdigheter knyttet til arbeidslivsferdigheter er en viktig del av opplæringen til mennesker med utviklingshemning (Sæthre, 2008; Ju, Zhang og Pacha, 2011).

Rapporten fra Vox sitt prosjekt viser til at gjennom ett nært samarbeid mellom fengslenes skoleavdelinger og arbeidsdrift, som følge av deltakelse i prosjektet skapte flere av fengslene gode tverrfaglige samarbeidsrutiner som kan være med å videreføre den praksisnære opplæringen (Byholt og Jernberg, 2011). Det kan tenkes at det gjennom slike gode tverrfaglige samarbeidsrutiner vil kunnskapen om utviklingshemning styrkes hos ansatte i fengslenes arbeidsdrift.

Rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008), bygger oppunder dette, i rundskrivet spesifiseres det at opplæringssektoren har ansvar for å legge til rette for ett stimulerende læringsmiljø. På sin side har kriminalomsorgen ansvar for å se opplæringen den innsatte mottar blir sett i sammenheng med arbeidsdrift og programvirksomhet, og har ett overordnet ansvar for samarbeid. Videre sier også rundskrivet om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008), at kriminalomsorgen har ansvar for å skape fora for kunnskapsutvikling og erfaringsutveksling.

4.1.2 Innsatte med utviklingshemning hvem er de?

Alle informantene opplyser om at de vet hvilke innsatte som eventuelt har en utviklingshemning, og at dette blir gitt beskjed om før vedkommende kommer til dem for å sone. Informant 1 uttrykker det på denne måten:

Ja vi får alle domspapirene, på den innsatte når vi får han hit, de leser man, og i slike tilfeller står det jo mange ganger der. For da har dem vært vurdert rettspsykiatrisk og sånne vurderinger som på en måte fanger opp grad av funksjonsnivå. (Informant 1)

Det trekkes også frem at for eksempel de ansatte i arbeidsdriften får beskjed om dette før de innsatte plassert ut i arbeidsdriften, slik at man kan finne egnet sysselsetting for vedkommende. Informant 2 beskriver det slik:

Det har det vært ett veldig bra tverrfaglig samarbeid på her, mellom de ulike avdelingene og aktørene. Det er ikke sånn at vi sitter på hver vår tue. (informant 2)

Sødneaa (2009) og Talbot (2007) viser ikke til de samme funnene som jeg har gjort i mitt forskningsprosjekt. Det må sies at Sødneaa (2009) i hovedsak snakker om de innsatte som ikke har fått diagnosen utviklingshemmet, og at disse ofte ikke blir fanget opp hverken i rettssystemet, under rettsak eller under soning. Sødneaa (2009) forteller også at han opplevde at mange ansatte ante hvem innsatte som hadde lærevansker, og at i de fleste tilfeller så stemte dette. Allikevel viste det seg at de innsatte som fikk avdekket sine vansker gjennom hans undersøkelser, ofte ikke var de samme innsatte som ble antatt å ha disse vanskene av de ansatte. Dette gjaldt fengselsbetjenter som var ansatt i fengslene hvor han foretok sine undersøkelser. Som jeg redegjorde for i kapitlet teori i underkapitlet det historiske perspektivet på utviklingshemning og kriminalitet, kan en av grunnene til dette være at ansatte i fengsel og mennesker ellers i befolkningen ennå har en stereotypisk oppfatning av mennesker med utviklingshemning (Øverland og Revis, 2009). I mitt forskningsprosjekt kom også noen av informantene med utsagn som kan støtte denne tanken om at mange fremdeles har ett stereotypisk syn på mennesker med utviklingshemning. En informant beskriver det slik:

Også har jeg erfaring med å jobbe på ..... , der hadde vi jo fler og du behøvde ikke se det på noen domspapirer for der var det såpass, som ikke sant scoret veldig lavt på IQ –tester og helt ned til at de egentlig ikke skulle lukke opp en dør selv. Så du tar det mye på erfaring, livserfaring (Informant 1).

En annen informant beskrev både innsatte som man kunne se det på, men også at det var mange man ikke kunne se det på. Informanten fortalte:

Noen ganger så ser de jo helt ut som vanlige, også fungerer de på så lavt nivå (Informant 4).

En grunn til at informant 4 kanskje var mer bevist rundt dette enn informant 1, kan være at informant 4 gjennom sin utdannelse har hatt mye om mennesker med utviklingshemning og at informant 4 har arbeidet med denne gruppen utenfor fengsel. Det skal også sies at informant 1 i sin uttalelse impliserer at når det gjelder noen innsatte så trenger man ikke å se dokumentasjonen for å skjønne at de har en utviklingshemning, informant 1 sier ikke at dette gjelder alle med en utviklingshemning.

Talbot (2007) sin studie av ansatte i fengsel viser også andre funn en jeg har gjort i mitt forskningsprosjekt når det gjelder de ansattes kunnskap om hvem innsatte som har en utviklingshemning. Talbot (2007) rapporterer om at ansatte fortalte at det var lite sannsynlig at det fulgte med dokumenter som viste til en utviklingshemning når den straffedømte kom til deres fengsel for å sone. Studien viste også at det var svært lite sannsynlig at de ansatte fikk informasjon om disse vanskene når det kom fanger med denne problematikken, som skulle sone i det fengselet de jobbet i. Mine informanter forteller alle sammen at de får informasjon om nye innsatte som har en utviklingshemning gjennom saksdokumentene til vedkommende, dette gjaldt særlig de som satt i inntaket og tok i mot nye innsatte, men også ansatte i arbeidsdriften fortalte at de fikk denne informasjonen før den innsatte ble arbeidsplasser hos dem.

Hva kan være grunnen til at funn i mitt forskningsprosjekt viser til så forskjellig praksis fra funnene i Talbot (2007) sin studie, når det gjelder den informasjonen ansatte i fengslene får om nye innsatte som har utviklingshemning? I mitt forskningsprosjekt har jeg fire informanter som alle sammen jobber i samme fengsel, Talbot (2007) sin studie har 177 informanter fra 42 forskjellige fengsel. Talbot (2007) Det kan derfor tenkes at mitt utvalg som er såpass lite og begrenser seg til ett fengsel, ikke er representativt for ansatte i andre fengsel i Norge sine opplevelser av informasjon rundt innsatte med utviklingshemning. Det kan også tenkes at Talbot (2007) sin studie som ikke er gjennomført Norge, men i England og Wales ikke er representativt for den praksis som drives i Norge når det gjelder den informasjonen ansatte får om innsatte. Funn i mitt forskningsprosjekt ville derfor kunne ha hatt en større gyldighet for norske fengsel dersom mitt utvalg hadde bestått av ansatte fra flere fengsel.

4.1.3 Tilrettelegging for innsatte med utviklingshemning

Det kommer frem i alle intervjuene at de prøver å tilrettelegge for grupper av innsatte som er svakere fungerende. Det informantene legger vekt på er å se hele mennesket, ikke forhåndsdømme og ikke legge vekt på en diagnose, men legge vekt på det positive som ligger i hver enkelt innsatt. Informant 2 forklarer det slik:

Vi stempler ikke den innsatte, vi mottar alle med litt sånn med blanke ark og fargestifter til. Uten å være forutinntatte. (Informant 2)

Informant 3 trekker frem skolen som en viktig faktor i tilrettelegging for innsatte med utviklingshemning og at det blant annet er noen arbeidsdrift avdelinger som særlig er tilpasset de som er «svakest», som informanten betegner dem som. Informant 3 sier også at de som er «svakest» gjerne jobber med grunnleggende ferdigheter i skolen og at dette trekkes inn det de arbeidsoppgavene disse innsatte har ute i arbeidsdriften.

Informant 4 forteller også om at de er avhengige av ett tett samarbeid med skolen for og det til å gå rundt. Videre sier informant 4 at noen blir lengre i det som kalles for depoet, for å se i hvilken arbeidsdrift de eventuelt kan passe inn. Depoet er dit alle innsatte kommer når de først kommer til fengselet, her lærer de seg rutiner, alt fra vasking av tøy og hvordan de skal holde orden på rommene sine. De fleste innsatte blir i depoet i tre til fire dager, før de plasseres ut i ulike arbeidsdriftsavdelinger.

Informant 1 sier også noe om dette, og nevner blant annet at kontaktbetjentene og arbeidsdrift er opptatt av å legge til rette for arbeidsoppgaver og dagligvirke som er tilpasset den innsattes nivå, og at de legger vekt på at den innsatte blir plassert på det stedet hvor han passer inn. Informant 1 nevner også at Landbruk er veldig gode på den biten, og informanten mener at praktiske oppgaver og dyrehold har en positiv innvirkning på denne gruppen innsatte. Informant 1 forteller også at mange tenker at hvis en innsatt ikke fungerer noe sted, så fungerer de her (i det fengselet, hvor jeg har gjennomført intervjuene).

Utdanning eller opplæring var ett av de områdene i forhold til tilpasning for innsatte med lærevansker eller utviklingshemning som flest av informantene hadde positive beretninger om

i Talbot (2007) sin studie. Alle mine informanter fortalte også utelukkende om positive erfaringer knyttet til hvordan fengselets ansatte samarbeidet med skoleavdelingen om å tilpasse soningsforholdene til innsatte med utviklingshemning.

Fengslet hvor jeg har gjennomført mine undersøkelser har tatt del i Vox sitt prosjekt om tar sikte på å styrke samarbeidet mellom fengslets skoleavdeling og arbeidsdrift. Prosjektet går som nevnt tidligere ut på at opplæring i grunnleggende ferdigheter for innsatte skal ha en praksisnær tilnærming (Byholt og Jernberg, 2011). Dette kan være en av grunnene til at informantene i mitt forskningsprosjekt har positive erfaringer knyttet til samarbeidet med skoleavdelingen i forhold til dette med å tilpasse soningsforholdene til innsatte med utviklingshemning.

4.2 Samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren

I dette forskningsprosjektet har jeg særlig vært opptatt av å undersøke hvordan programvirksomhet og arbeidsdrift i fengsel tilpasses og tilrettelegges ut i fra den opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar når de soner. I dette underkapittelet kommer jeg til å legge frem mine funn og videre diskutere dette i forhold til teori og tidligere forskning.

4.2.1 Tilrettelegging og tilpasning i programvirksomhet

Det kommer frem i intervjuene at programvirksomhet ikke vektlegges i like stor grad i det dagligvirke, som for eksempel arbeidsdrift gjør. Informant 2 sier at det føles som at programvirksomheten har blitt lagt litt død de siste årene. Samtlige informanter forteller om kurs som pågår gjennom skoleavdelingen, som handler om ting som personlig økonomi, matlaging, handling og helse og ernæring. Informant 4 forteller:

Helse og ernæringskurset har alle innsatte og ansatte deltatt på, det var obligatorisk og veldig verdifullt. Det jeg kommer til å gjøre videre med dette kurset er at jeg melder på alle som kommer hit, slik at de skal delta på det kurset. (informant 4).

Det fremstår slik at de ansatte i fengslet samarbeider mye med skoleavdelingen i forhold til kurs og programvirksomhet, og blant annet at fokuset ligger mye på grunnleggende

ferdigheter og sosiale ferdigheter. Dette er kurs som de ansatte melder de fleste innsatte på, men spesielt de som er «svakere fungerende».

Sødneaa (2009) sin undersøkelse viser at innsatte med store lærevansker deltar i programvirksomhet i liten grad. Selv om mine funn viser til at programvirksomhet ikke i like stor grad vektlegges i dagligvirke i det fengselet hvor jeg har foretatt min undersøkelse, så kan man se en positiv tendens i forhold til kurs som er obligatoriske for alle innsatte. Utsagn fra mine informanter samsvarer ikke helt med Sødneaa (2009) sin undersøkelse, for de ansatte som har deltatt i mitt forskningsprosjekt forteller at det er kurs innenfor grunnleggende ferdigheter og sosiale ferdigheter som de særlig melder på innsatte som er «svakere fungerende». Sødneaa (2009) sin undersøkelse er foretatt i norske fengsel, men i flere fengsel og med ett større utvalg en min undersøkelse. Min undersøkelse er dessuten foretatt i ett lavsikkerhets fengsel altså ett fengsel med såkalt åpen soning, hvor det er plass til ca.50 innsatte.

Informantene i mitt forskningsprosjekt forteller om kurs som de særlig melder på innsatte som er «svakere fungerende» dette kan ses i lys av Hayes (2007), sine anbefalinger i forhold til hvilken støtte innsatte med utviklingshemning har behov for når de soner. Hayes (2007) trekker blant annet frem at fengsler bør ha programvirksomhet som retter seg mot undervisning og opplæring i sosiale ferdigheter.

Fengselet er også tilknyttet et utviklingsprosjekt gjennom VOX som tar sikte på å tilrettelegge for opplæring i grunnleggende ferdigheter. Ett slikt prosjekt kan tenkes være med på å styrke tilretteleggingen for innsatte med utviklingshemning, ikke bare når det gjelder programvirksomhet, men også andre deler av soningen.

4.2.2 Tilrettelegging og tilpasning i arbeidsdrift

Det er et variert tilbud av arbeidsdriftsavdelinger i det fengselet hvor jeg har intervjuet ansatte. Det er teknisk avdeling, landbruksavdeling, bilavdeling, kjøkkenavdeling, vedlikeholdsavdeling (depoet) og skoleavdeling. Skoleavdelingen tilbyr undervisning til de innsatte, ved de andre avdelingene arbeids-plasseres de innsatte. Som nevnt tidligere starter alle i depoet, hvor de lærer rutiner for vasking og orden. Videre har alle en samtale med

skoleavdelingen, hvor det kartlegges hvilket behov den innsatte har for utdanning eller opplæring. Mange innsatte får kombinert skole og arbeidsdrift, som er tilrettelagt ut fra den innsattes evner. Informant 2 beskriver det slik:

Det er ett variert tilbud her. Vi kan derfor tilrettelegge og sy sammen en god pakke til de innsatte, kombinert med skole og arbeidsdrift. Skolen er gode på kompetansekartlegging i forhold til dette. (Informant 2)

Grunnleggende ferdigheter, som lesing, skriving og bruk av digitale verktøy vektlegges i arbeidsdriften. Ett eksempel på dette kommer fra informant 3:

Dette med grunnleggende ferdigheter som jo har vært veldig fremme i arbeidsdriften. Enten kommer skolen ut på arbeidsplassen og i praksis og i teori lager sammen med eleven, plakater altså ting som de kan relatere. Som de kan bruke i stede for, kanskje forenkle den forståelsen for det de skal utføre. Så skolen er veldig aktivt med inn på arbeidsplassene, de kommer mye ut til oss. Hjelper oss i praksis, teoretiskpraksis. Skolen er mye inne i praksisnær opplæring. (Informant 3)

Som nevnt tidligere er depoet ett sted hvor innsatte med for eksempel utviklingshemning kan være litt lengre enn andre innsatte, for å finne ut hvilken arbeidsplassering som passer best for vedkommende. Da har ansatte der tilrettelagt litt for andre små arbeidsoppgaver, det kan være håndverks relaterte ting, eller enkel logg og loggistikføring. Noen ganger er det slik at selv om den innsatte har mye å trene på så kan man allikevel plassere vedkommende ut i arbeidsdrift, da finner man noen ganger enkle konkrete arbeidsoppgaver til den innsatte. Informant 4 mener at det er viktig og ikke isolere innsatte med utviklingshemning, og forteller:

Det er ofte at de vokser på det å være i ett miljø, med voksne rundt seg. Det som jeg tenker på her som fundamentet for at de skal utvikle seg eller fikse og være sammen med andre mennesker, det er jo det at omgivelsene har en forståelse for at vi er ulike. (Informant 4)

På kriminalomsorgens nettside står det om fengselet hvor jeg har intervjuet ansatte at tverrfaglig samarbeid med ulike yrkesgrupper er ett fundament for dette fengselet. Det står også at fengselet har ett bredt tilbud innenfor utdanning og arbeidsdrift (Kriminalomsorgen.no). Dette stemmer med de funn jeg har gjort gjennom mine intervjuer med ansatte i dette fengselet. Informantene i mitt forskningsprosjekt forteller om ulike arbeidsdrifter som er godt tilpasset for gruppen innsatte med utviklingshemning. Som nevnt tidligere deltar fengselet i ett prosjekt gjennom VOX, hvor opplæring av grunnleggende

ferdigheter står i fokus. Prosjektet tar særlig sikte på tilrettelagt opplæring, og har som mål å synliggjøre hvordan opplæring av grunnleggende ferdigheter kan kombineres med arbeidsdrift (Kriminalomsorgen.no). En av informantene i mitt forskningsprosjekt er ansatt ved arbeidsdrift hvor de særlig har fokusert på dette, og forteller om godt samarbeid mellom arbeidsdriften og skolen.

Studien utført av Song Ju, Dalun Zhang og Jacqueline Pacha (2011) hvor de har sett på hvilke arbeidslivsferdigheter arbeidsgivere anser som de viktigste hos både mennesker med utviklingshemning og for mennesker uten en utviklingshemning, har studien definert arbeidslivsferdigheter som grunnleggende ferdigheter. Disse grunnleggende ferdighetene regnes som ferdigheter man trenger å inneha for å kunne utøve alle typer jobber. Ferdighetene er ikke nødvendigvis jobbspesifikke, men er grunnleggende ferdigheter som man trenger å inneha for å kunne være en arbeidstaker som anses som en ressurs (Ju, Zhang og Pacha, 2011). Informant 1 forteller om en innsatt med utviklingshemning som hadde behov for opplæring innenfor grunnleggende ferdigheter og hvordan de tilrettela for dette i samarbeid med skoleavdelingen:

Han ville ikke ha noen ekstra norsk undervisning, han kunne jo ikke skrive. Jeg måtte skrive for han, men da måtte vi lure det inn på andre måter ikke sant. Så da ordnet skolen han inn på ett kurs der, hvor det var handlelister, planlegging av sommerfest der, så fikk han inn norsk undervisning på andre måter ikke sant.
(informant 1)

Fokus på tilrettelegging i arbeidsoppgaver i de ulike arbeidsdriftstilbudene for innsatte med utviklingshemning er noe alle informantene i mitt forskningsprosjekt snakker positivt om. Alle informantene er opptatt av at skolen og samarbeidet med dem spiller en stor rolle for å få til god tilrettelegging i arbeidsdriften for denne gruppen innsatte. Det kan derfor sies at denne praksisen også er i tråd med de retningslinjer som er gitt for samarbeid mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren i rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen fra 2008. Hvor det er spesifisert at kriminalomsorgen har ansvar for å legge til rette for at opplæringen blir sett i sammenheng med andre aktiviteter i fengslet slik som arbeidsdrift.

I studien til Talbot (2007) var det få av informantene som har delt noe om spesiell tilrettelegging eller tilpasning for innsatte med utviklingshemning når det gjaldt arbeidsdrift. De informantene som nevnte dette fortalte om varierende tilpasning og arbeidsoppgaver, slik som arbeid rettet mot adl ferdigheter, enkel postsortering og en informant var opptatt av at

positiv stimuli kunne øke en persons Empowerment og at det derfor var viktig å tilpasse arbeidsoppgaver i forhold til innsattes evner. Informanten i Talbot (2007) sin studie som var opptatt av positiv stimuli og tilpassede arbeidsoppgaver i forhold til den innsattes evner, samsvarer med informant 4 i mitt forskningsprosjekt sine tanker rundt dette med arbeidsdrift. Informant 4 forteller at det er viktig at man ikke isolerer innsatte med utviklingshemning, og at de ofte har stor nytte av å være ute i arbeidsdrift hvor arbeidsoppgavene er tilpasset. Det informant 4 er inne på her kan være en tilnærming til opplæring for mennesker med utviklingshemning, som tar utgangspunkt i dette med opplæring knyttet til forberedelser til arbeidslivet. Slik som Drew og Hardman (2007) mener at en individuell opplæringsplan for mennesker med utviklingshemning bør ta sikte på. Stubrud (2009) sier også at mestring og deltakelse i aktiviteter og arbeid har stor verdi for ett menneskes selvrealisering, identitetskapning og følelse av tilhørighet. Informant 4 hadde med seg noe vedkommende hadde skrevet ned i forhold til sine tanker rundt dette med arbeidsoppgaver, motivasjon og mestring:

Det at man er bevisst, i hvert fall fra mitt ståsted hvordan jeg kan bruke verktøy i den hensikt å trene opp ulike ferdigheter. Og det går på konsentrasjon, selvstendighet, problemløsning og ansvarsbevissthet. Også har jeg skrevet det å bruke til å opparbeide trygghet, opparbeide tillit, og det går begge veier. Og det med å medvirke og ha innflytelse på egen arbeidssituasjon gjennom tett oppfølging. Det er utrolig viktig. (Informant 4).

Disse tankene som informant 4 delte kan ses i sammenheng med studien til Ju, Zhang og Pacha (2011). I denne studien fant man fem grunnleggende arbeidslivsferdigheter som var viktige å inneha for mennesker med utviklingshemning, ærlighet og integritet, evnen til å følge instruksjoner, vise respekt for andre, forståelse for sikkerhetsprosedyrer og det å kunne komme tidsnok.

Flere av informantene fortalte også om en tilpasset praksisnær opplæring. Innsattes behov for tilpasning, og hvilke ferdigheter de innehar ble kartlagt i samarbeid med skoleavdelingen, og ut i fra det ble opplegget for opplæring i skolen og praksis i arbeidsdrift tilpasset den innsattes behov. Det kommer derfor frem at individuelle behov for tilpasning er ett fokus i det fengselet hvor jeg har intervjuet ansatte. En slik praksisnær tilnærming til opplæring av arbeidslivsferdigheter oppleves av elever som har arbeidslivstrening på videregående skoler som verdifullt og positivt. En forutsetning for at elevene skal oppleve praksis ute i en bedrift

som noe positivt og verdifullt er at praksisen er relevant og gir erfaringer som elevene kan bruke senere i det virkelige arbeidsliv (Sæthre, 2008). Informant 1 ser slik på det:

Jeg er i hvert fall en av de som er opptatt av at det skal være selvbestemt og selvvalgt, altså hvor du får en arbeidsplass når du kommer hit og hvis du er svakere fungerende og ikke fungerer i den rollen, så er det klart at det kanskje er noen i ledelsen som mener at man skal stå i det og sånn. Jeg mener at da skal man sette seg ned å prøve å finne arbeids og sysselsetting som passer den innsatte da og det jobber stort sett alle vi betjentene med å prøve å tilrettelegge så det ikke blir mye sykemeldinger, fravær og frustrasjon. For jeg hadde ikke, jeg ble fengselsbetjent for å jobbe som fengselsbetjent, ikke for å for eksempel stå å plukke poteter i åkeren, hadde jeg blitt satt til det ett par uker hadde jeg blitt sur. Eller hvis du skulle sitte å intervjuer her, så bare nei du skal sitte i kassa på Rimi du, så det skal du gjøre i 14 dager så kan noen andre ta det, det blir litt sånn. Det er veldig vanskelig, hvert fall for de som er svakere fungerende for å kalle de det. Dem sliter jo med å forstå såne ting da, så det ja, det er veldig viktig å samarbeide med innsatte så de får rett sysselsetting og eventuelt skole, eller begge deler. (Informant 1)

Samtlige informanter forteller også om muligheter for praksis eller utprøving i bedrift utenfor fengslet, og at de har en del bedrifter som de samarbeider med i forhold til nettopp dette. Det kommer også frem at de ikke har mange venede bedrifter som de samarbeider med, men at de har ett samarbeid med noen få slike bedrifter. Informant 3 forteller:

Hvis vi kanskje mener at denne personen trenger noe mer enn en vanlig arbeidsplass, og ikke fungerer helt, sier vi litt sånn, vi har en hos oss nå som vi mener kanskje kan være riktig å plassere i ett annet arbeidsmiljø, eller i en vernetbedrift, for han vil ikke fungere i en normal arbeidssituasjon. For det kan være såpass tøft i arbeidslivet, altså man krever jo, timene skal selges hver dag. Noen blir plassert i bedrifter slik som Fønix for arbeids utprøving. Her prøver man ut og ser etter arbeidsevne og restarbeidsevne. Vi har fulgt opp en del der gjennom det, det fungerer ganske bra i mot arbeidslivet. (Informant 3)

Gjertsen (2014), viser til funn hvor lærere og spesialpedagoger i videregående opplæring opplever det som ett hinder i tilretteleggingen av hvilke arbeidslivsferdigheter den enkelte elev skal motta i sin opplæring at de ikke vet hvilke ferdigheter de ulike arbeidsplassene ønsker at en arbeidstaker skal inneha. Ut i fra det informantene i mitt forskningsprosjekt har fortalt er de gode på å samarbeide med skoleavdelingen i forhold til å kartlegge hvilke ferdigheter de innsatte har for opplæring av grunnleggende ferdigheter som og til å se opplæringen de innsatte mottar i forhold til de arbeidsoppgavene den enkelte har i sin arbeidsdrift. Det er nærliggende å tenke at det i ett fengsel hvor arbeidsdriften og samarbeidet med skoleavdelingen står så strekt som den gjør i det fengslet jeg har foretatt mine intervjuer, vil det være lettere å få til en god praksisnær opplæring hvor opplæringen er relevant for det

arbeidet som den innsatte er sysselsatt i. Det kan ses på som en fordel for innsatte med utviklingshemning at fengslet har ett godt tverrfaglig samarbeid med skole. Dette kan igjen ses i lys av det Sæthre (2008) sier om en meningsfull utplassering. Opplæringen bør ta sikte på en meningsfull utplassering i pakt med de mål som er satt for eleven er noe opplæringen bør ta sikte på, slik at det ikke bare blir en tilfeldig aktivitet. Utplassering er med på å skape verdifølelse når den oppleves som meningsfull og relevant (Sæthre, 2008).

Det fremstår for meg at informantene i mitt forskningsprosjekt alle ser verdien av arbeidsdrift, og viktigheten av at innsatte med utviklingshemning får en arbeidssysselsetting når de soner som er tilpasset deres nivå. Alle informantene trekker også frem at samarbeidet med skolen er med på å skape et helhetlig tilbud for alle innsatte. . Informant 3 sier det slik:

Vi har en veldig bra skole. Må bare si det, det fungerer veldig godt sammen med arbeidsdrift og skoledrift. Flinke folk, som vet hvor fokus skal være, på mennesket.(Informant 3).

Det gode samarbeidet med skoleavdelingen kan ses i lys av retningslinjer i rundskrivet om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008). Hvor det spesifiseres at kriminalomsorgen har ansvar for å tilrettelegge slik at opplæringen i fengslet blir sett i sammenheng med blant annet arbeidsdrift.

Informant 3 forteller om et godt samarbeid mellom arbeidsdrift og skoledrift, men fortalte ikke at fengslet har deltatt i prosjektet om opplæring av grunnleggende ferdigheter i en praksisnær tilnærming. Det at fengslet har deltatt i dette prosjektet kan være med på å føre gode rutiner i forhold til samarbeidet mellom skoleavdelingen og arbeidsdriften. Dette kan ses i sammenheng med det rapporten til Byholt og Jernberg (2011) *Praksisnær opplæring for innsatte i fengsel*, som viser til nettopp dette med betydningen av ett godt tverrfaglig samarbeid for å oppnå en god praksisnær tilnærming til grunnleggende ferdigheter hos innsatte.

4.2.3 Ansvarsgrupper og IP-planer

Ansvarsgruppe og IP- planer er en del av samarbeidet de ansatte i fengselet har med de som jobber i skoleavdelingen, i det fengselet hvor jeg har innhentet mitt datamateriale.

Informantene som er fengselsbetjenter forteller at å ta del i ansvarsgrupper er en av arbeidsoppgavene til kontaktbetjenter. Alle informantene legger vekt på at de som har behov for tilrettelegging får dette, og at samarbeid med blant annet skoleavdelingen er en veldig viktig faktor for å lykkes med dette. Informant 1 forteller dette om ansvarsgrupper og IP-planer:

Det er ett samarbeid, så da sitter vi i det som er, vi jobber i ansvarsgrupper her. Så alle innsatte har en kontaktbetjent og det er ett møte hver 3.måned, og da er alle inn, da er det helseavdeling, skole, kontaktbetjent og den innsatte. Og alt kommer frem der, for da sitter man jo der på en måte i den grunn at man er der da, så da sitter man og formulerer og planlegger, og da får vi innsyn i alt, og der er NAV inne også, så alt er inne der, så vi følger den hele veien. Sånn IP – plan og sånne ting som man kan ha ute, det er det mange som får her også. (Informant 1)

Det virker som informant 1 opplever at dette med ansvarsgrupper og kontaktbetjent fungerer godt i praksis. Informant 2 har til dels samme oppfatning som informant 1 når det gjelder dette, men never også at det noen ganger kan være en utfordring å få til ett godt samarbeid fordi man som fengselsbetjent arbeider i turnus. Det kan derfor være vanskelig for andre samarbeidspartnere å få tak i kontaktbetjenten.

Individuelle opplæringsplaner (IOP) var noe informantene ikke hadde mye å fortelle om, men alle sammen fortalte at hvis det var innsatte som hadde en IOP så var denne også tilgjengelig for dem. I rundskrivet om forvaltningssamarbeid (2008) vektlegges heller ikke dette med IOP som ett ansvar kriminalomsorgen har alene, men i den delen av rundskrivet hvor ansvaret til opplæringssektoren blir gjort rede for, spesifiseres dette ansvaret, og kan tolkes som ett gjensidig ansvar mellom de to partene. Her står det beskrevet at opplæringssektoren har ansvar for å delta i planprosesser sammen med opplæringssektoren og andre aktører, som er av betydning for opplæringen til den innsatte. Individuelle planer slik som IOP og IP (individuell plan) trekkes frem, og hensikten med at opplæringssektoren skal delta i planprosesser sammen med opplæringssektoren og andre aktører er å skape samarbeid rundt

den innsattes soningsforhold. Ett slikt samarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen og eventuelt andre aktører samsvarer med det mine informanter forteller om ansvarsgrupper og IP. Dette kan ses i lys av det Gonnæs og Rognhaug (2012) sier om IOP og IP. En IP er overordnet en IOP, og en IP skal inneholde informasjon om alle de tjenester en person har bruk for, og formålet med en slik plan er å skape ett helhetlig tilbud som er tilpasset enkelt individets behov.

4.2.4 Fungerer samarbeidet med opplæringssektoren slik det praktiseres i dag?

Informantene er samstemte i forhold til at de mener at samarbeidet med skoleavdelinga er veldig bra i det fengselet som de jobber i. Flere av informantene forteller at de har arbeidet i andre fengsel hvor dette samarbeidet ikke har fungert noe særlig bra, men mener også at noe av grunnen til det er den type fengsel de arbeider i. Informant 1 forklarer det slik:

Her ser man helheten, også er ikke den sikkerhetsmessige biten så fremtredenen her da. Det er jo mer fritt, og det gjør det sikkert lettere. (Informant 1)

Informant 4 er enig i dette, og forteller at i andre fengsel så har man ikke lykkes i like stor grad å få til ett godt samarbeid med opplæringssektoren.

Fengslet hvor jeg har intervjuet ansatte er ett lavsikkerhetsfengsel og derfor er ikke den sikkerhetsmessige delen så fremtredenen her som det kan være i ett høysikkerhetsfengsel. Informant 1 er klar over dette, og bruker dette som begrunnelse for hvorfor det er lettere for ansatte i dette fengslet å tenke helhetlig. I rundskrivet om forvaltningssamarbeid (2008) står det at kriminalomsorgen har ansvar for å gi opplæring og informasjon om fengslets sikkerhetsrutiner til skolens ansatte. Det kan tenkes at ansatte i ett høysikkerhetsfengsel naturlig nok har mer fokus på sikkerhet enn opplæring, og at skolepersonellet ikke har nok kunnskap om disse sikkerhetsmessige rutine og ikke har like stort fokus eller forståelse for dette som de ansatte i kriminalomsorgen. Altså at man ikke samarbeider godt fordi man sitter som informant 2 betegnet det « på hver sin tue» og at samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren i disse fengslene derfor ikke fungerer like godt som i ett lavsikkerhetsfengsel. Hayes (2007), diskuterer hvorvidt funn gjort i forskning på innsatte med utviklingshemning alltid gir ett representativt inntrykk av tingens tilstand. Hayes (2007) viser til at forskning i ulike fengsel kan gi forskjellige resultater.

Det kom også frem i intervjuene at mye av grunnen til at de har lykket med ett godt samarbeid med opplæringssektoren er, nærhet i så måte at skoleavdelingen ligger rett ved fengselet, at det er fokus på ansvarsgrupper hvor fengselsbetjenter, ansatte i arbeidsdrift og skoleavdelingen blant flere, samarbeider om den enkelte innsattes behov sammen med den innsatte og at man har opparbeidet en felles grunntanke om hvordan man skal arbeide for de innsattes beste.

Dette med nærhet eller tilgjengelighet kan ses i lys av rundskriv for forvaltningssamarbeid (2008) hvor kriminalomsorgen ilegges ansvar for å ha egnede undervisningslokaler.

Det kommer tydelig frem at alle informantene legger vekt på at det er slik i dette fengselet, og at det ikke nødvendigvis betyr at det er slik i andre fengsel. Informant 4 forteller:

Vi er jo ikke gode i fengslene til å være gode med disse menneskene, kommer ned til lukket ..... fengsel, stakkar så sitter det ofte masse mennesker bak lås og slå, med mange store utfordringer, og også med utviklingshemning, som de ikke vet helt hva de skal gjøre med. Som også er vanskelige å ha i ett felleskap. Mange med utviklingshemning burde ikke vært i slike fengsel.(Informant 4)

Når jeg i begynnelsen av forskningsprosjektet forsøkte å rekruttere informanter til å delta i prosjektet, sende jeg mail til en rekke fengsel. Jeg fikk kun tilbakemelding om at jeg kunne komme og intervju ansatte fra ett fengsel, så det er det som har dannet grunnlaget for mine funn. De fleste fengslene begrunnet avslagene med tid og ressursmangel til å gjennomføre intervjuene, noen avslo grunnet ombygning og administrative omgjøringer i fengslene. Det var ett fengsel sin begrunnelse for at det ikke var aktuelt å komme å intervju ansatte som jeg reagerte litt på. Begrunnelsen var nemlig den at de hadde ingen med den problematikken, og at problemstillingen var lite relevant for forskning hos dem. Dette er ett fengsel i en av Norges største byer som har ca. 400 innsatte inne til soning til en hver tid. Hvis vi ser på Sødneaa(2009) sin forskning, som viser til at så mange som 1 av 10 innsatte i norske fengsel har en utviklingshemning, syns jeg det er verdt å nevne at ett fengsel med ca. 400 innsatte begrunner sitt avslag til deltakelse med at de ikke har noen innsatte i deres fengsel med denne problematikken.

Det kan tenkes at det er lettere for ett fengsel som vet at de har ett godt samarbeid med opplæringssektoren å la meg komme å intervju deres ansatte i forhold til dette. Det har også vært mye om utviklingshemmede i norske fengsel i mediene de siste årene, som ofte ikke har vært i kriminalomsorgens favør. Dette negative fokuset i forhold til innsatte med

utviklingshemning sine soningsforhold i mediene kan være en faktor som har ført til at flere fengsel har takket nei til at jeg skulle komme og intervju ansatte om nettopp denne gruppen innsatte. Særlig hvis de vet at samarbeidet med opplæringssektoren ikke fungerer optimalt i deres fengsel.

Informant 2 mener at det burde være mer forskning på kriminalomsorgen, og forteller det slik:

Kriminalomsorgen burde absolutt ikke forske på seg selv, de burde sette noen andre til det over en lengre periode. .... De siste årene har det vært mer kvantitet enn kvalitet føler jeg. Men det er hvem som er i, som sitter i politikken og bevilger, hva de har fokus på. De siste årene har det vært veldig på politiopprustning og omorganisering for å få til ting, doms administrasjon, og alt mulig sånt. Så det har vel, føler jeg da at kriminalomsorgen har falt litt sånn nedover i systemet, det gjør nok det.

Disse utsagnene kan ses i lys av Hayes (2005) sitt utsagn om at det er ingen områder innenfor forskning på mennesker med utviklingshemning i strafferettssystemet hvor det ikke er behov for mer forskning.

5 Avslutning

I dette forskningsprosjektet har jeg forsøkt å besvare problemstillingen; Hvordan samarbeider kriminalomsorgen med opplæringssektoren i norske fengsel om opplæringen til innsatte med utviklingshemning? Jeg spør videre om informantenes kunnskap og erfaring med innsatte som har en utviklingshemning og hvordan kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren. Hvordan opplæringen tilpasses programvirksomhet og arbeidsdrift er noe jeg ønsket å belyse. Formålet med forskningsprosjektet har i hovedsak vært å rette søkelyset mot et tema som jeg mener er viet for lite fokus i min utdanning, da særlig i mitt masterløp innenfor spesialpedagogikk med fordypning i utviklingshemning. Jeg har i dette forskningsprosjektet benyttet ett kvalitativt forskningsdesign, og gjennomførte dybdeintervjuer med fire ansatte i kriminalomsorgen. Alle intervjuene ble utført i samme fengsel, to av informantene arbeidet i fengselets arbeidsdrift og to av informantene var fengselsbetjenter.

5.1 Hovedfunn

Når jeg spurte informantene om deres erfaringer og kunnskap om mennesker med utviklingshemning, var det en informant som hadde utdanning hvor opplæring om mennesker med utviklingshemning hadde vært fremtredende. Denne informanten fortalte også at vedkommende ikke hadde fått noen opplæring om mennesker med utviklingshemning fra kriminalomsorgen, denne informanten hadde arbeidet i kriminalomsorgen i 30 år. De tre andre informantene hadde gjennom sin utdanning ikke mottatt noen opplæring om mennesker med utviklingshemning. Informantene som ikke hadde noen utdanning relatert til mennesker med utviklingshemning fortalte alle sammen at de hadde tilegnet seg kunnskap om mennesker med utviklingshemning gjennom erfaring i jobb og gjennom livserfaring. Jeg spurte også informantene om de følte at de hadde tilstrekkelig kunnskap om utviklingshemning i sitt arbeid med innsatte med utviklingshemning. Flere fortalte da at de ikke følte at de hadde en teoretisk bakgrunn, men at gjennom erfaring i jobben og gjennom livserfaring hadde tilegnet seg kunnskap om denne gruppen innsatte.

Disse funnene samsvarer med tilsvarende funn i Talbot (2007) sin studie av ansatte i kriminalomsorgen i England og Wales. En forskjell er at informantene i studien til Talbot (2007) er mer skeptiske til hvorvidt ansatte i kriminalomsorgen faktisk har god nok kunnskap og erfaring med innsatte som har en utviklingshemning, slik at de kan gi denne gruppen

innsatte den oppfølgingen og tilretteleggingen de faktisk har behov for. Flere av informantene i mitt forskningsprosjekt mente at deres erfaring med denne gruppen innsatte gjennom mange år i jobben ga dem noe kunnskap om hvordan man skulle best arbeide for å tilrettelegge soningen for de som eventuelt hadde en utviklingshemning.

Tilgang til informasjon og tverrfaglig informasjon om innsatte som eventuelt har en utviklingshemning er noe alle informantene er enige om at fungerer godt. Mitt forskningsprosjekt viser til at informasjon om innsatte som har en utviklingshemning er gjennomgående for fengslets drift, fra den innsatte kommer til fengslet, hvor man gjennom saksdokumenter og domspapirer får informasjon om dette, denne informasjonen videreformidles deretter til ansatte i arbeidsdrift. Disse funnene avviker fra Talbot (2007) sin studie, som viste til at det var liten sannsynlighet for at de ansatte i fengslet fikk informasjon om innsatte hadde en utviklingshemning, og at det sjeldent fulgte med noen informasjon om dette når den straffedømte kom til fengslene for å sone. Det er allikevel vesentlig å nevne at mitt forskningsprosjekt har hatt fokus på innsatte som har en kjent utviklingshemning.

Det viste seg at samarbeid med skolen var en sentral faktor for å tilrettelegge for gode soningsforhold for innsatte med utviklingshemning. Erfaringene mine informanter hadde i forhold til dette med samarbeid med skolen tilknyttet til tilrettelegging for gruppen innsatte med utviklingshemning i det fengslet de arbeidet i nå, var utelukkende positive. Disse funnene samsvarer med de funn Talbot (2007) hadde i sin studie, hvor utdanning eller opplæring var ett av de områdene i forhold til tilrettelegging for innsatte med utviklingshemning som de fleste av informantene hadde positive fortellinger om.

Det var flere av informantene i mitt forskningsprosjekt som fortalte om andre opplevelser fra de hadde vært ansatt i andre fengsel enn det fengslet hvor jeg har gjennomført min studie. Det var særlig fremtredende i forhold til samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren, hvor de fortalte om en opplevelse av at samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren ikke fungerte like godt i disse fengslene.

Arbeidsdrift ble særlig sett i sammenheng med opplæringen som de innsatte med utviklingshemning mottok i skolen. Informantene hadde positive beretninger om hvordan de samarbeidet med skolen. Det ble særlig lagt vekt på at de sammen med skolen laget individuelle opplegg etter den innsattes behov. Disse individuelle oppleggene baserer seg på en praksisnær opplæring hvor de innsatte går på skole samtidig som de er sysselsatt i en

arbeidsdrift, hvor mange dager den innsatte går på skolen varierer etter hvilket behov vedkommende har for opplæring, alle har minst en dag med praksis i arbeidsdrift. Dette med grunnleggende ferdigheter hadde informantene stort fokus på, og de samarbeidet med skolen for å skape en praksisnær opplæring. Informantene fortalte at dette ble gjennomført ved at skolen ofte kom ut i arbeidsdrift og hjalp den innsatte med å knytte teorien til det praktiske.

Det var ingen av mine informanter som fortalte mye om programvirksomhet, men alle fortalte om kurs knyttet til skoleavdelingen. Disse kursene inneholdt opplæring og bevisstgjøring innenfor blant annet helse og ernæring, privat økonomi og sosiale ferdigheter. Hayes (2007) nevner at fengsel bør ha programvirksomhet som blant annet tar sikte på opplæring i sosiale ferdigheter.

Hovedfunnene i mitt forskningsprosjekt viser til at de ansatte i fengslet hvor jeg har gjennomført min studie opplever at samarbeidet med opplæringssektoren er god når det gjelder opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Det viser seg at kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren når det gjelder kartlegging av den innsattes behov for opplæring i grunnleggende ferdigheter, som deretter settes i sammenheng med arbeidsoppgaver i arbeidsdrift. Alle informantene fortalte også om en helhetstenkning og ett felles fokus på å se hele mennesket, ikke tenke at mennesker med utviklingshemning er sin diagnose. Denne helhetstenkningen førte i følge informantene til ett samarbeid med opplæringssektoren som hadde samme grunntanke om hvordan de kan skape gode soningsforhold for innsatte og særlig for innsatte med utviklingshemning.

Mine funn i dette forskningsprosjektet viser til hvordan kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren i det fengslet jeg har intervjuet ansatte, om opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Man kan ikke si noe om hvorvidt disse funnene er representative for hvordan kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren i alle norske fengsel om opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Mine funn tyder på en god praksis for samarbeidet kriminalomsorgen har med opplæringssektoren når det gjelder innsatte med utviklingshemning. Det er som nevnt tidligere viktig å poengtere at mine funn er opplevelser som informantene i mitt forskningsprosjekt har av samarbeidet med opplæringssektoren når det gjelder innsatte med utviklingshemning.

5.2 Forslag til videre forskning

Med bakgrunn i mine funn, gjennom litteraturen og tidligere forskning kan det være interessant å forske mer på innsatte med utviklingshemning i Norge. Noe som jeg ser for meg kunne vært interessant hadde vært og vinklet forskningsspørsmålet mot de ansatte i opplæringssektoren, for å høre deres opplevelser av samarbeidet med kriminalomsorgen når det gjelder opplæringen til innsatte med utviklingshemning. Det hadde også vært interessant å undersøke hvordan innsatte med utviklingshemning selv opplever sin opplærings situasjon, slik som det har blitt gjort i det britiske programmet *no one knows*.

Jeg vil helt tilslutt igjen nevne Hayes (2005) sin utsagn om at det finnes ingen områder innenfor forskning på mennesker med utviklingshemning i strafferettssystemet hvor det ikke er behov for mer forskning.

Litteraturliste

Buli-Holmberg, J. (2012) Inkludering i arbeidslivet – overgang fra skole til arbeid for ungdom med særlige opplæringsbehov. I: E. Befring og R. Tangen (red), *Spesialpedagogikk*. (s. 665-689). Cappelen Damm Akademisk.

Byholt, V. & Jernberg, N. (2011) *Praksisnæropplæring for innsatte i fengsel*, hentet 15.mai, 2016 fra kompetansenorge.no
https://www.kompetansenorge.no/contentassets/536621ecd9614423bfe27aaeeddf135c/praksisnar_opplaring_innsatte_rapporten_reduser_sikrett.pdf

Dalen, M. (2011). *Intervju som forskningsmetode – en kvalitativ tilnærming*. (2. ut.). Oslo: Universitetsforlaget.

Drew, C. J. & Hardman, M. L. (2007). *Intellectual disabilities across the lifespan* (9th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Merrill, Prentice Hall.

Fay, B. (2007). *Contemporary philosophy of social science*. Hong Kong: Blackwell Publishing.

Fredriksen, S. (2016). *Lovbrudd, skyld og straff- hovedlinjer i alminnelig strafferett*. Oslo: Gyldendal juridisk.

Friestad, C., og Skog Hansen, I.L. (2004) *Levekår blant innsatte*. Hentet den 30.februar 2017, fra fafo.no http://www.faf.no/~faf/media/com_netsukii/429.pdf

Fugleseth, K. (2006) Vitenskapsteori og hermeneutikk, i Fugleseth, K., Skogen, K. (red),(2006). *Masteroppgaven i pedagogikk og spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. W. (2011). *Educational research. Competencies for analysis and applications* (10th edition). Boston: Pearson Education International.

Gjærum, B. & Grøsvik, K. (2014). Psykisk utviklingshemning/mental retardasjon, i Gjærum, B. & Ellertsen, B. (red), (2014). Oslo: Gyldendal akademisk.

Gjertsen, H. (2014). Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse - hvordan kan skolene bidra i denne prosessen? *Søkelys på arbeidslivet*, 2014(01-02), 60-82. Hentet fra <https://www.idunn.no/spa/2014/01-02/vanskelig-overgang-fra-videregaaende-opplaering-til-arbeidsliv>.

Gomnæs, U.T & Rognhaug, B.(2012). Utviklingshemning- mangfold og lærehemning, i Befring, Edvard og Tangen, Reidun.(red),(2012). *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Damm akademisk

Hayes, S. (2007). Missing out: offenders with learning disabilities and the criminal justice system. *British journal of learning disabilities*, 35 (3), 146-153.

Johnsen, G. (2006) Intervjuet, i Fugleseth, K., Skogen, K. (red),(2006). *Masteroppgaven i pedagogikk og spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Ju, S., Zhang, D., & Pacha, J. (2011). Employability Skills Valued by Employers as Important for Entry-Level Employees With and Without Disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals*, published online before print 22. november 2011. doi: 10.1177/0885728811419167

ICD-10 (2015) (F70-F79), Psykisk utviklingshemning. Hentet 06.november 2016 fra Helsedirektoratet <https://finnkode.helsedirektoratet.no/#/icd10|ICD10SysDel|2596295|flow>

Kvale, S. og Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal.

Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova), (2009) § 4A-2. Rett til spesialundervisning på grunnskolens område. Hentet 6.november 2016 fra lovdata https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_5#KAPITTEL_5

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova), (2015), § 5-1. Rett til spesialundervisning. Hentet 6.november 2016, fra lovdata
https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_6?q=spesialundervisning#KAPITTEL_6

Meyer, J (2008). Mennesker med utviklingshemning og sosial kapital, i Bjørnrå, T., Guneriussen, W. & Sommerbakk, V. (red.) (2008). *Utviklingshemning, autonomi og avhengighet*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOU, Norges offentlige utredning 2016:17, på lik linje. hentet 16.oktober 2016, fra regjeringen.no
<https://www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf>

Rapley, M. (2004). *The social construction of intellectual disability*. Cambridge: Cambridge university press.

Rognhaug, B. (2005). *Metoder i opplæring og habilitering for mennesker med utviklingshemning*. SYNTESERAPPORT (prosjekt 132411/530). Oslo: Norges Forskningsråd. Hentet fra: http://www.forskningsradet.no/prognett-vfo/Artikkel/Metoder_i_opplering_og_habilitering_for_mennesker_med_utviklingshemning/1224698378747.

Rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen (2008) hentet 18.oktober 2016, fra kriminalomsorgen.no
[file:///C:/Users/MarteHalvorsen/Downloads/Forvaltningssamarbeid%252Bopplæringssektoren%252Bog%252Bkriminalomsorgenrundskriv-G12008%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/MarteHalvorsen/Downloads/Forvaltningssamarbeid%252Bopplæringssektoren%252Bog%252Bkriminalomsorgenrundskriv-G12008%20(2).pdf)

Stubrud, L. H. (2009). Arbeid og arbeidsrådgivning for mennesker med utviklingshemning. I: Eknes, J., & Løkke, J. A. (Red.), *Utviklingshemning og habilitering*. S. 54-65. Oslo: Universitetsforlaget.

Sæthre, J. (2008). *Læring og livskvalitet*. Bergen: Fagboklaget.

Sødnena, E. (2009) *Intellectual disabilities in the criminal justice system*, hentet 20.september 2016, Fra diva-portal. Org <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:173679/FULLTEXT02>

Sødnena, E., Rasmussen, K., Palmstierna, T., & Nøttestad, J.A. (2008). The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons. *Journal of intellectual disability research.* , hentet 20.september 2016, Fra diva-portal. Org <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:173679/FULLTEXT02>

Sødnena, E., Rasmussen, K., & Nøttestad, J.A. (2008). Forensic issues in intellectual disability. *Current opinion in Psychiatry*, 21 (5), 449-453. , hentet 20.september 2016, Fra diva-portal. Org <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:173679/FULLTEXT02>

Sødnena, E., Bjørgen, T.G., & Nøttestad, J.A. (2007) Validation of the Norwegian version of Hayes Ability screening index for mental retardation. *Psychological reports*, 101,1023- 1030. Hentet 20.september 2016 fra diva-portal.org <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:173679/FULLTEXT02>

Utdanning og opplæring. Hentet 20.oktober 2016 , fra kriminalomsorgen.no <http://www.kriminalomsorgen.no/utdanning-og-opplabring.237883.no.html>

Talbot, J. (2007). *No one knows: Identifying and supporting prisoners with learning difficulties and learning disabilities: the views of prison staff*. London: Prison Reform Trust.

Talbot, J. (2008). *No one knows: Prisoners voice, experiences of the criminal justice system by prisoners with learning disabilities and difficulties*. London: Prison Reform Trust.

Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Oslo: Fagbokforlaget

Tjora, A. (2010). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Øverland, S., Revis, E.(2009). Utviklingshemning og kriminalitet, i Eknes, E., Løkke, A. (red), (2009). *Utviklingshemning og habilitering- innspill til habiliteringsprosessen* Oslo: Universitetsforlaget.

Vedlegg

Vedlegg 1: Brev fra NSD

Forventet prosjektslutt er 01.06.2017. Ifølge prosjektmeldingen skal innsamlede opplysninger da anonymiseres. Anonymisering innebærer å bearbeide datamaterialet slik at ingen enkeltpersoner kan gjenkjennes. Det gjøres ved å:

- slette direkte personopplysninger (som navn/koblingsnøkkel)
- slette/omskrive indirekte personopplysninger (identifiserende sammenstilling av bakgrunnsopplysninger som f.eks. bosted/arbeidssted, alder og kjønn)
- slette digitale lydopptak

UTVALG OG DATAINNSAMLING

Utvalget består av ansatte i fengsel og datamaterialet innhentes gjennom intervju med disse.

FORSKNING I FENGLER

All forskning i kriminalomsorgen skal godkjennes det regionskontoret i kriminalomsorgen hvor prosjektet skal foregå. Personvernombudet legger til grunn at du innhenter nødvendige tillatelser.

TAUSHETSPLIKT

Ansatte i fengsel har taushetsplikt overfor innsatte og kan derfor ikke gi opplysninger som kan identifisere en enkeltperson direkte eller indirekte. Det er SVÆRT viktig at intervjuet gjennomføres på en slik måte at taushetsplikten overholdes. Intervjuer og informant har sammen ansvar for dette, og bør innledningsvis i intervjuet drøfte hvordan dette skal håndteres. Informantene må være svært forsiktige med å gi eksempler, da de ikke kan gi eksempler som indirekte kan identifisere enkeltpersoner. Du bør stille spørsmål til informantene på en måte som hjelper dem til å uttale seg på generelt grunnlag og overholde sin taushetsplikt.

Personvernombudet forstår av intervjuguiden at fokus vil være på fengselets retningslinjer for opplæring, og ikke på (erfaringer med) innsatte med utviklingshemming. Vi legger dette til grunn.

INFORMASJON OG SAMTYKKE

Utvalget informeres skriftlig og muntlig om prosjektet og samtykker til deltakelse. Informasjonsskrivet er hovedsakelig godt utformet. Vi ber imidlertid om at følgende endres/tilføyes:

- Oppgi at datamaterialet anonymiseres ved prosjektslutt.
- Vi anbefaler at du fjerner setningen "Intervjuet vil ikke inneholde personlige spørsmål som kan identifisere deg som deltaker.", fordi du spør om utdanningsbakgrunn og arbeidserfaring.

INFORMASJONSSIKKERHET

Personvernombudet legger til grunn at du etterfølger Universitetet i Oslo sine interne rutiner for datasikkerhet. Dersom personopplysninger skal lagres på privat pc/mobile enheter, bør opplysningene krypteres tilstrekkelig.

PUBLISERING

I meldeskjemaet er det krysset av for at det skal publiseres personopplysninger i oppgaven. Personvernombudet legger til grunn at dette er feil og har endret dette punktet. Vi gjør oppmerksom på at dersom personopplysninger skal publiseres må det innhentes et eksplisitt samtykke til dette. Det framgår ikke av informasjonsskrivet at personopplysninger skal publiseres.

PROSJEKTSLUTT

Vedlegg: Prosjektvurdering

Kopi: Marte Halvorsen Svae martehsv@student.uv.uio.no

Ulf Tore Gommæs
Institutt for spesialpedagogikk Universitetet i Oslo
Postboks 1140 Blindern
0318 OSLO

Vår dato: 06.02.2017

Vår ref: 51844 / 3 / AGH

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 02.01.2017. Meldingen gjelder prosjektet:

51844	<i>Lovbrytere med utviklingshemning. En Studie av Samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren</i>
Behandlingsansvarlig	Universitetet i Oslo, ved institusjonens øverste leder
Daglig ansvarlig	Ulf Tore Gommæs
Student	Marte Halvorsen Svae

Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, ombudets kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://pvo.nsd.no/prosjekt>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 01.06.2017, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Kjersti Haugstvedt

Agnete Hessevik

Kontaktperson: Agnete Hessevik tlf: 55 58 27 97

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Vedlegg 2: Brev fra Kriminalomsorgen

Marte Halvorsen Svae

Rambergveien 10 A,

3115 Tønsberg

Deres ref: Vår ref: Dato:

200907593-111   31.01.2017

SØKNAD OM FORSKNING I KRIMINALOMSORGEN

Kriminalomsorgen region sør har mottatt søknad fra Marte Halvorsen Svae som er masterstudent i spesialpedagogikk med fordypning i utviklingshemning ved universitet i Oslo og ønsker å gjennomføre en undersøkelse av hvordan kriminalomsorgen og opplæringssektoren samarbeider om opplæringen for innsatte med utviklingshemning. Undersøkelsen er del av en masteroppgave i spesialpedagogikk og gjennomføres våren 2017. Prosjektet ligger inne til godkjenning hos norsk

samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Prosjektets tittel er "Lovbrytere med utviklingshemning. En studie av samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren".

Det er tenkt å gjennomføre intervju med 4-5 ansatte, fordelt på to fengsel, med særlig vekt på hvordan programvirksomhet og arbeidsdrift som drives i fengsel tilpasses og tilrettelegges ut i fra den opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar under soningen. Metode for innhenting av datamateriale til masteroppgaven blir dybdeintervjuer av ansatte i fengsel.

Søknaden inneholder prosjektbeskrivelse, informasjonskriv til informanter, samtykkerklæring, forslag til intervjuguide og bekreftelse fra veileder.

Vedtak:

Kriminalomsorgen region sør gir med dette tillatelse til gjennomføring av undersøkelsen. Søker bes selv om å kontakte aktuelle fengsler. Det gjøres oppmerksom på at det enkelte fengsel kan nekte gjennomføring av undersøkelsen av sikkerhetsmessige eller kapasitetsmessige hensyn.

Forskerens taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf.

forvaltningsloven § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningsloven § 13 c.

Av § 13e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang til eller kjennskap til

opplysningene. Overtredelse av taushetspliktbestemmelser er straffbart, jf. straffeloven § 121.

Videre er det en forutsetning at forsker blir gjort kjent med lov om personopplysninger (LOV 2000-04-14 nr. 13) med tilhørende forskrift (FOR 2000-12-15 nr. 1265), spesielt § 7.27 i forskrift til personopplysningsloven.

Det er et vilkår at forskeren undertegner en taushetserklæring med henvisning til bestemmelsene

ovenfor. Slik erklæring utarbeides av den enhet der forskningen skal gjennomføres.

Oppbevaring av materiale

Forskeren skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte og at det foretas

anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved publisering. Innsamlet materiale som

inneholder personidentifiserbare data, skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet.
Dersom

det skal gjøres unntak fra denne hovedregel, må dette godkjennes av Datatilsynet.

Klageadgang

Regiondirektørens vedtak om å anvende taushetsbelagte opplysninger til forskningsformål,
kan

påklages til Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Klageretten etter forvaltningsloven kap.
VI

§ 28, omfatter den som ikke får medhold i sin søknad om forskning og den som
taushetsplikten

er satt til vern for, i denne sammenheng innsatte/domfelte og tilsatte.

Rapportering

Regiondirektøren anmoder forskeren om å sende et eksemplar av forskningsrapporten

Kriminalomsorgen region sør, Kriminalomsorgens utdanningscenter,

Kriminalomsorgsdirektoratet og de berørte fengsler.

Erling Fæste

assisterende regiondirektør

Torbjørn Eriksen

Vedlegg 3: Intervju guide

Intervjuguide til masteroppgaven

Hei, jeg heter Marte og er masterstudent i spesialpedagogikk ved universitetet i Oslo. I min masteroppgave skal jeg skrive om hvordan kriminalomsorgen og opplæringssektoren samarbeider om opplæringen for innsatte med utviklingshemning i norske fengsel. Fokuset vil ligge på de ansatte i fengsel. Det jeg særlig er interessert i å undersøke er hvordan programvirksomhet og arbeidsdrift som drives i fengsel tilpasses og tilrettelegges ut i fra den opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar. Derfor er jeg veldig glad for at du stiller opp som informant. I oppgaven vil du som informant være helt anonymisert og det vil ikke være mulig å identifisere deg som person. Under intervjuet velger du også selv om det er noen spørsmål du ikke vil svare på, og du kan også trekke deg som informant uten noen videre begrunnelse. Da sletter jeg i tilfelle all eventuell data.

Er det greit for deg om jeg har på båndopptaker under intervjuet?

Bakgrunnsinformasjon:

1. Hvilket år er du født?
2. Hva slags utdanning har du?
3. Hvor mange år har du arbeidet i fengsel?

Erfaring og kunnskap om utviklingshemning:

4. Har du erfaring med innsatte som har diagnosen utviklingshemning?
- Har du under din utdanning mottatt opplæring om diagnosen utviklingshemning?

- Vet dere som ansatte i fengsel hvem innsatte som eventuelt har en utviklingshemning?
- Føler du selv at du har tilstrekkelig kunnskapen om utviklingshemning i ditt arbeid med innsatte?
- Er det noen spesiell tilrettelegging for denne gruppen i det fengselet du arbeider i?

Samarbeid mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren:

5. Hvilken form for programvirksomhet finnes i fengselet du arbeider i?
6. Hvilken form for arbeidsdrift finnes i fengselet du arbeider i?
7. Hvordan tilrettelegges opplæringen i fengselet du arbeider i?
  - Hvordan knyttes opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar til programvirksomheten?
  - Hvordan knyttes opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar til arbeidsdriften?
  - Har de innsatte med utviklingshemning individuelle opplæringsplaner som de ansatte i fengselet har tilgang til?
8. Kriminalomsorgen samarbeider med opplæringssektoren dette er spesifisert i rundskriv om forvaltningssamarbeid fra 2008. Det fremheves i rundskrivet blant annet at kriminalomsorgen og opplæringssektoren har ett gjensidig ansvar for at opplæringen blir sett i sammenheng med andre aktiviteter i fengselet, slik som arbeidsdrift og programvirksomhet.
  - Hvordan blir dette samarbeidet ivaretatt i det fengselet du arbeider?

- Legges det vekt på dette samarbeidet i hverdagen?
- Syns du at samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren fungerer slik det praktiseres i dag? (eventuelt hvorfor, hvorfor ikke?).

Vedlegg 4: Informasjonsskriv til deltakere

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

«Lovbrytere med utviklingshemning. En Studie av Samarbeidet mellom kriminalomsorgen og opplæringssektoren. »

Hei.

Mitt navn er Marte Halvorsen Svae og jeg er masterstudent i spesialpedagogikk ved universitetet i Oslo. Denne våren skal jeg utarbeide og levere inn min masteroppgave, med temaet; Lovbrytere med utviklingshemning. I denne masteroppgave ønsker jeg å undersøke hvordan de ansatte i norske fengsel samarbeider med opplæringssektoren. Det jeg særlig er interessert i å undersøke er hvordan programvirksomhet og arbeidsdrift som drives i fengsel tilpasses og tilrettelegges ut i fra den opplæringen de innsatte med utviklingshemning mottar.

Formålet med å velge dette tema for min masteroppgave er ett ønske om å belyse ett tema som jeg mener har fått for lite fokus i det spesialpedagogiske fagfeltet og i rettsvesenet.

Problemstillingen som skal besvares er:

Hvordan samarbeider kriminalomsorgen og opplæringssektoren i norske fengsel om opplæringen for innsatte med utviklingshemning?

Hva innebærer deltakelse i studien?

Som deltaker i denne studien, vil det innebære og delta i ett intervju utført av studenten.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Det er kun studenten og veilederen som vil ha tilgang til informasjon om deltakerne i prosjektet. All informasjon legges inn på studentens private datamaskin som er passords beskyttet. Informasjonen vil legges inn i NVIVO 11, som er ett dataprogram hvor tekst og lyd filer lastes opp, og som brukes til å transkribere og analysere intervjuer. Det er også passordbeskyttet tilgang til NVIVO 11. lyd filer tatt opp med diktafon slettes etter de er lagt inn i NVIVO, Og vil legges direkte inn etter hvert enkelt intervju er foretatt.

Som deltaker kan du ikke gjenkjennes i publikasjoner av prosjektet.

Prosjektet skal etter planen avsluttes 1.6.2017

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert. I oppgaven vil du som informant være helt anonymisert og det vil ikke være mulig å identifisere deg som person. Under intervjuet velger du også selv om det er noen spørsmål du ikke vil svare på, og du kan også trekke deg som informant uten noen videre begrunnelse. Da slettes i tilfelle all eventuell data.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med:

Student: Marte Halvorsen Svae, 95110903

Veileder: Ulf Tore Gonnæs, +47-22858110

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD - Norsk senter for forskningsdata AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta

-----

(Signert av prosjektdeltaker, dato)